

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

11. Szociolingvisztika 2
és a középkori héber szociolingvisztikai szemszögből

2022. május 4.

Nyelvpolitika, nyelvtervezés

avagy kommunikáció a királyi rendeletektől az optikai kábelig?

וישליח ספרים אל-כל-מדינות המלך
אל-מדינה ומדינה ככתבה
ואל-עם ועם כלשונם...
Eszter 1:22 (és máshol)

A kép forrása: Shayna Weiss,
*Shtisel's Ghosts: The **Politics** of
Yiddish in Israeli Popular Culture*

<http://ingeveb.org/blog/shtisel-s-ghosts-the-politics-of-yiddish-in-israeli-popular-culture> (2016. márc. 6.)

Nyelvi tájkép

Forrás: https://s3.amazonaws.com/ingeveb/images/640px-Optical_cable_manhole_cover_in_English_Hebrew_Arabic_and_Russian_in_Tel_Aviv_Israel.jpg

Vö. előző alkalommal:

Arámi a Héber Bibliában: mi a kódváltás oka?

Gen. 31:47aß:

Jer. 10:11:

מז ויִקְרָא-לוֹ לְבֹן יִגְר שְׁהוּתָא וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גַלְעָד.
יא כְּדָה תִּמְאָרוֹן לְהוּם אֱלֹהִיא דִּי-שְׁמִיא וְאַרְקָא לָא עֲבָדוּ יִאֲבָדוּ מֵאַרְעָא
וּמִן-תַּחֲוֹת שְׁמִיא אֱלֹהִי.

Dán. 2:4b–7:28:

ד וַיְדַבְּרוּ הַכַּשְׂדִּים לְמֶלֶךְ אַרְמִית מֶלֶכָּא לְעֻלְמִין חַיִּי אָמַר חֲלָמָא לְעַבְדִּיךָ וּפְשָׂרָא גְּמֻנָא.
Ezra 4:8–6:18 és 7:12–26: perzsa korszakbeli hivatalos dokumentumok.

Szociolingvisztika – kódváltás

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

“The Istanbul of my childhood was so multilingual that not to become a linguist would have been impossible for anyone with an ear for language and an interest in figuring out puzzles posed by all those languages and dialects. In my own case, it was German, French, Russian and Yiddish that I was exposed to at home, in addition to the Greek of my nanny and of many neighbors. My cousins had an Armenian nanny. Many acquaintances spoke Ladino at home. It was wonderful to be taken along to my mother’s shopping expeditions, because, depending on the merchant, she would speak a different language: Turkish, Greek, Ladino—and with some, even Russian. It was fun to listen to the two rather different-sounding Yiddish dialects of my grandmothers, one of whom lived with us and the other used to come for a day-long visit once a week. They didn’t like each other very much and so they used to sit and have very polite but very poisonous conversations for hours.”

(A *Linguist List* éves fundraising akciója “Featured Linguist” sorozatából, 2016. Kiemelések tőlem [B.T].
<http://blog.linguistlist.org/fund-drive/featured-linguist-jaklin-kornfilt/>)

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

A kind a goldene
(jiddis népdal).

Közli:
Gordon Eleanor
Mlotek és
Joseph Mlotek
(eds.),
*Pearls of Yiddish
Song* (New York:
Workmen's
Circle, 1988).

[84.1.Mlo.1./a]

A KIND A GOLDBENE
א קינד א גולדענע

A Golden Child
א קינד אין גולדענע

Humorous song about the struggles a Jewish child in Warsaw must speak. Words by the poet Abraham Haskin (1875-1952). Originally titled "A Kind of Frank un Frey" (A picture of Warsaw in the 1910s); in some collections the song is titled "Yam dray-ayrakhn N" (Three years old-four languages). The song was sung by composer Joseph Mlotek in Warsaw in the 1930s.

Words and melody were published by K. Poznyak in 1973 in Tel Aviv. There the governor is English-speaking. A similar melody is used in S. Kacerginskas's 1940 collection of ghetto songs for the song "Tsay nigadein" (Two languages) by Leah Szemik.

A kind iz dos a goldene,
Un shpilt zikh frank un frey,
Un vos far a day-ges hut es dan,
Az yorn hot ee dray?

A goore mit di shprakhn nor,
Shprakhn on a onit,
Yam hot dos kind nor dray,
Un shprakhn hot es fir.

Di mama iz a rusiete,
A ibelsh gemeynt,
Dan redt zi mit im rusian nor,
Azoy iz zi gemeynt.

Di nyanya iz a polshishe,
Vi ken zis anderah zayn?
Muz dos kind zikh matern,
Oyl boytrah hallelukh zayn.

Di hobe iz a yidishishe,
Un redt mit im zhasqun,
Dan muz dos kind in nekhtplakern
Vi ken es anderah ton?

Der tate iz a tsionist,
Un hot fun Achad Haam,
Muz dos kind boayren im
Un zagn im Shalom!

א קינד איז דאס א גולדענע,
אין שפילט זיך פראנק און פריי,
און וואס פאר א דאגערס הוט עס דאן,
אז יארן הוט עס דריי?

א גוורע מיט די שפראכן נאר,
שפראכן און א עניט,
יאמ הוט דאס קינד נאר דריי,
און שפראכן הוט עס פיר.

די מאמע איז א רוסיער,
א יידישע געמיינטע,
דאן רעדט זי מיט אים רוסיש נאר,
אזוי איז זי געמיינטע.

די ניאנא איז א פאלישע,
ווי קען זי אונדער און זיין?
מוז דאס קינד זיך מאטערן,
אויף בויטראח האללעך זיין.

די הובע איז א יידישע,
און רעדט מיט אים זשאסקאן,
דאן מוז דאס קינד אין נעכטפלאקערן
ווי קען עס אונדער און טון?

די פאטער איז א ציוניסט,
און הוט פון אהאד האם,
מוז דאס קינד בויערן אים
און זאגן אים שלום!

Her nor du, mayn ibes kind,
Me zol zayn lar dir.
Du maynest, az du west upmeanen
Nor mit shprakhn fir?

Men zukht a guvernantke dir,
A daytshishe un gerug,
Voshtu kind mayn, oysrakhn
Vi tste-mame klug.

Her nor du, mayn ibes kind,
Me zol zayn lar dir.
Du maynest, az du west upmeanen
Nor mit shprakhn fir?

Men zukht a guvernantke dir,
A daytshishe un gerug,
Voshtu kind mayn, oysrakhn
Vi tste-mame klug.

The child is golden and plays freely — what troubles can he have when he is only three? The only trouble is with languages, so many languages, for he is a only three and already speaks four.

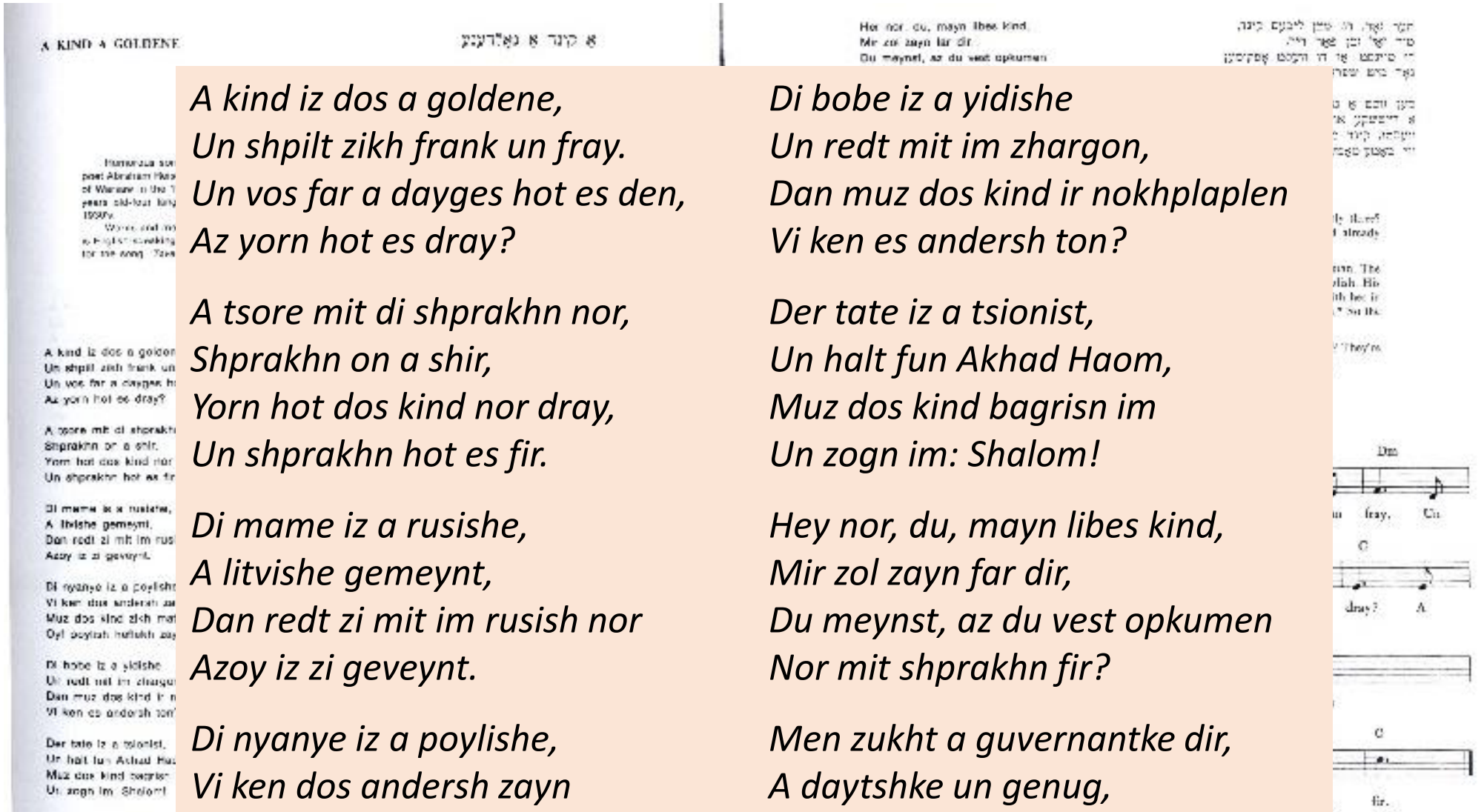
His mother is Russian, from Lithuania, so she is used to speaking to him in Russian. The nurse is Polish, how can he be? So the child must struggle and be polite in Polish. His grandmother is Jewish and speaks to him in Yiddish. So the child must chatter with her in Yiddish — who, she can be? His father is a Zionist, a follower of Achad Haam.* So the child must greet him with "Shalom!"

Listen, my beloved child, I feel for you. You think you'll get away with only four? They're looking for a German governess and you'll give up as smart as your parents.

* The name of Achad Haam (1876-1927), Hebrew narrator and philosopher.

Tagim
C Dm
A kind iz dos a gol - de - ne un shpilt zikh frank un frey, Un
G G7 C
vo far a day - ges hut es dan se yo - ra hot es dray? A
C F
un - re mit di shpra - khn nor, shpra - khn on a shli
F C G7 C
Yo - rn hot dos kind see dray, un shpra - khn hot es fir.

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

A KIND A GOLDBENE

הער נור, דו, מאַן ליבס קינד,
מי זאל זאָגן פֿאַר דיר,
דו מעַנט, אַז דו וועט אָפּקומען

Her nor, du, mayn libes kind,
Mi zol zayn far dir,
Du meynst, az du vest opkumen

הער נור, דו, מאַן ליבס קינד,
מי זאל זאָגן פֿאַר דיר,
דו מעַנט, אַז דו וועט אָפּקומען

*A kind iz dos a goldene,
Un shpilt zikh frank un fray.
Un vos far a dayges hot es den,
Az yorn hot es dray?*

*Di bobbe iz a yidishe
Un redt mit im zhargon,
Dan muz dos kind ir nokhplaplen
Vi ken es andersh ton?*

*A tsore mit di shprakhn nor,
Shprakhn on a shir,
Yorn hot dos kind nor dray,
Un shprakhn hot es fir.*

*Der tate iz a tsionist,
Un halt fun Akhad Haom,
Muz dos kind bagrisn im
Un zogn im: Shalom!*

*Di mame iz a rusishe,
A litvishe gemeynt,
Dan redt zi mit im rusish nor
Azoy iz zi geveynt.*

*Hey nor, du, mayn libes kind,
Mir zol zayn far dir,
Du meynst, az du vest opkumen
Nor mit shprakhn fir?*

*Di nyanye iz a poylishe,
Vi ken dos andersh zayn
Muz dos kind zikh matern
Oyf poylish heflekh zayn.*

*Men zukht a guvernantke dir,
A daytshke un genug,
Vestu, kind mayns, oysvaksn
Vi tate-mame klug.*

A kind a goldene

Közli:

Gordon Eleanor
Mlotek és Joseph
Mlotek (eds.),
*Pearls of Yiddish
Song* (New York:
Workmen's Circle,
1988).

Humorous sonnet
poet Abraham Hirsch
of Warsaw in the 19
years old-but born
1900s.
Words and me
to English speaking
for the song "A
Kind a Goldene"

A kind iz dos a golden
Un shpilt zikh frank un
Un vos far a dayges hot
Az yorn hot es dray?

A tsore mit di shprakhn
Shprakhn on a shir,
Yorn hot dos kind nor
Un shprakhn hot es fir

Di mame iz a rusishe,
A litvishe gemeynt,
Dan redt zi mit im rusish
Azoy iz zi geveynt.

Di nyanye iz a poylishe,
Vi ken dos andersh zayn
Muz dos kind zikh matern
Oyf poylish heflekh zayn.

Di bobbe iz a yidishe,
Un redt mit im zhargon,
Dan muz dos kind ir
Vi ken es andersh ton?

Der tate iz a tsionist,
Un halt fun Akhad Haom,
Muz dos kind bagrisn
Un zogn im: Shalom!

Nyelv = kód. Többnyelvűség, kódkeverés, kódváltás.

CHANUKA CANDLES
KOSHER

MAOS ZUR .. מועדו צור

mf

1. Ma - os zur j' - sheu - a - ti Ichu ma - ch Tchu - bit - ach,

45 BOUGIES CHANUKA
MEHORA
ISRAEL

We are closed!

For appointment and
Pickup
Please call 718-438-9342

מיר זענען אפן!

די אריינגאנג איז פון די
זייטיגע טיר

Kódváltás?

- szókézlet?
- szórend?
- kiejtés?
- helyesírás?

שמורה מצה

Over 120 years of Kedusha and the Secrets of Flavor Preserved in this oven

סוד הטעם נשמר בקדושתו בתנור הזה למעלה מ-120 שנה

סוד הטעם, המריקות והמרקם הייחודי - שמור בקדושתו בתנור העתיק זה למעלה מ-120 שנה, שנבנה בסודות רבה עם כל המידות שנחלתו הדורות הקדומים ועיצב ביקשו לחדר בהם: הגרי"ח זוננפלד זי"ע, הרב מבריסק זי"ע, רבי אהרן מבעלזא זי"ע, - וגדולי ועדיקי הדור שליט"א.

The secrets of flavor, crispness and unique texture - all preserved in this holy ancient oven that was built with great expertise and with all the "Hidurim" that the Gedolim of previous generations prepared for: Rav Zonenfeld זצ"ל, The Brisker Rav זצ"ל, Rav Aharon of Belz זצ"ל and our Gedolim שליט"א.

בשמורה מצה All workers have a kosher phone כל המעמקים במלאכת המצות בעלי תכשיר כשר	בשמורה מצה Crisp Matza with no need for rolling machines מצות מריקות ללא במכשירי ייבוס	בשמורה מצה 7 minutes from beginning of kneading until end of baking 7 דקות מתחילת הלישה עד גמר האפייה	בשמורה מצה Baking time in Oven-12 Seconds זמן אפיית המצות בתנור: 12 שניות.

מאפיית מצות עבודת יד לודמיר - זוננפלד
רחוב חסידי קרלין 4 שכונת בית ישראל ירושלים (סמוך ל...)
כל יום בין השעות 10:00 בבוקר עד 6:00 בערב מוקד הזמנות: 054-8536270

Forrás: Facebook, 2020. április.

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

Javasolt irodalom még:

- Benjamin Harshav: Essay on Multilingualism.

In: Marvin Herzog et al. (eds.), *Eydes*. Tübingen: Niemeyer, 2008.

http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/readings/Harshav_Multilingualism.pdf (jelszó!)

Egy a sok érdekes visszaemlékezés közül a kora huszadik századi közép-európai soknyelvű zsidó közegre.

→ **a több-/soknyelvű környezet, mint a zsidó lét, és igazából az emberiség nagy részének az alapélménye.**

Kódváltás: Milyen nyelven beszélnek?

- Egy dal: <http://www.youtube.com/watch?v=DuTuKufvgO4>
- Még egy dal: <https://www.youtube.com/watch?v=MOsSdezbvul>
- Hetizakasz: <http://www.youtube.com/watch?v=ZnTUGoEmhhA>
- Munkácsi rebbe: <http://www.youtube.com/watch?v=ucL9pM0G7wU>
- Ros hasana: <http://www.youtube.com/watch?v=J2vNRJ2HZ3g>
- Dessewffy utca: <http://www.atv.hu/video/video-20140606-hetizakasz-2014-06-08>

- Milyen szinten ismeri és beszéli (amúgy) a beszélő külön-külön a két kódot?
- Érzékelik a kódváltást? Tudatos döntés eredménye? Mi a kódváltás oka? Például: a fogalmak pontos megjelölésére való törekvés? (vallási, nemzeti) identitás nyelvi megjelenítése? stílus?
- Létrejön-e új kód a keverés eredményeképpen? Konvencionalizálódik a kevert kód?

Szól a kakas már...

1. Szól a kakas már,
majd megvirrad már,
Zöld erdőben, sík mezőben
sétál egy madár.

2. Micsoda madár,
hej, de micsoda madár?
Zöld a lába, kék a szárnya,
engem oda vár.

4. De mikor lesz az már,
hej, de mikor lesz az már?

Jibóne hamikdos, ír Cijajn tömálé

(Ha felépül a Szentély, Sion városa benépesül),

akkor lesz az már!

5. És miért nincs az már,
de miért nincs az már?

Umipné chatoénu golinu méarcénu

(Bűneink miatt száműztek országunkból),

azért nincs az már.

Hagyományos szöveg és dallam
(Nagykállói változat)

Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Szó - la ka - kas már, Majd meg - vir - rad már. Zöld er - dő - ben, sík me - ző - ben sé - tál egy ma - dár.
5 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Mi - cso - da ma - dár, mi - cso - da ma - dár? Zöld a lá - ba, kék a szár - nya, en - gem o - da vár.
9 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Várj ma - dár várj. Te csak min - dig várj! Ha az Is - ten né - ked ren - del, ti - ed le - szek már.
13 Am E7 Am Am E7 Am Dm
Mi - kor lesz az már, mi - kor lesz az már? Jibó - ne ha - nák - dos ír - Ci - jajn tö - má - lé,
16 F7 Am E7 Am E7 Am
ak - kor lesz az már! És mért nincs az már, de mért nincs az már
19 Dm F7
Umip - né cha - to - é - nu go - li - nu méar - cé - nu, a - zért nincs az már!

3. Várj, madár, várj,
te csak mindig várj,
Ha az Isten néked rendel,
tiéd leszek már.

A magyar-zsidó irodalom első fél évszázada

Szól a kakas már

Hagyományos szöveg és dallam
(Nagykállói változat)

Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Szól a ka-kas már. Majd meg-vir-rad már. Zöld er-dő-ben, sük me-ző-ben sé-tál egy ma-dár.
5 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Mi-cso-da ma-dár, mi-cso-da ma-dár? Zöld a lá-ba, kék a szár-nya. en-gem o-da vár.
9 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Vár ma-dár várj. Te csak min-dig várj! Ha az Is-ten né-ked ren-delt, ti-ed le-szek már.
13 Am E7 Am Am E7 Am Dm
Mi-kor lesz az már, mi-kor lesz az már? Jibó-ne ha-nik-dos ir-Ci-fajni tó-má-lé,
16 F7 3 E7 Am E7 Am E7 Am
ak-kor lesz az már! És mért nincs az már, de mért nincs az már
19 3 3 Dm 3 F7 3
Umip-né cha-to-é-nu go-š-su méar-cé-nu, a-zért nincs az már!

Mikor lesz az már? Mikor lesz az már?
Se-jibbone ha-mikdos, ir Cion tamale,
akkor lesz az már! (18. sz. vége)

Rosenzweig Salamon:

Egy magyar izraelitának bús dala megvetett szerelméről (1848)

Bús dalt zengek! Szívrepesztőt!
Mert búsítja lelkemet,
Hogy forró szerelmem tárgya
Viszont engem nem szeret.

Hogy nem szeret az, a kiért
Élni, halni dicsőség;
Nem szeret, bár édes anyám,
S érte szívem lánggal ég.

Anyám! Anyám! Drága **hazám!**
Mért nem szánod fiadat?
Félreismerni mi késztet?
Mi gúnyolni jajimat?

Tán azt tartod, hogy nem lehet
Haza iránt vonzalmam?
Téged anyaként szeretni,
Hogy nincs arról fogalmam?
[...]

*Milyen nyelven?
Van-e kódváltás?
Ki a szerelem tárgya?
Hova vágyakozik?*

Kódváltás: milyen nyelven beszélnek a következő videókon?

- Tekintse meg a következő dián belinkelt hat videót.
- Határozza meg, hogy az egyes videókon milyen nyelven beszélnek. (Van értelme ennek a kérdésnek?) Írja le egy-két mondatban a benyomásait, megfigyeléseit.
 - Milyen nyelven vagy nyelveken beszél/énekel a film (fő)szereplője?
 - Hogyan „viszonyul” egymáshoz a két nyelv a beszédben/énekekben?
 - Miért „keveredik” több nyelv? Mi a kódkeverés, kódváltás oka/szerepe?

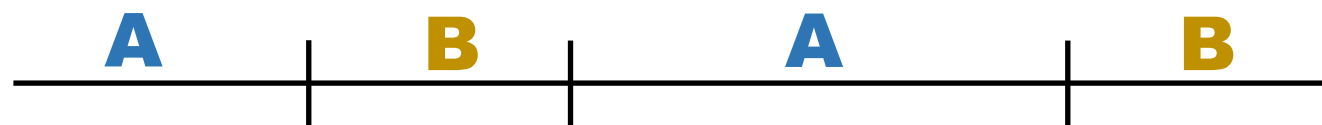
Kódkeverés, kódváltás

- Kód = nyelv vagy nyelvváltozat (dialektus, stiláris változat, stb.).
 - A nyelv funkciója:
 - (1) „Primer” jelentés kifejezése, kommunikációja
 - (2) „Szekunder kommunikáció” és meta-kommunikáció: az üzenethez való viszony, a kommunikáció kontextusához és a társadalmi kontextushoz való viszony...
 - (+) E funkciók betöltésének a hatékonysága
- ⇒ Váltás a kommunikálandó jelentés pontos kifejezése érdekében.
- ⇒ Váltás, mint metakommunikáció: másodlagos üzenet (pl. vallási, etnikai, nemi identitás kifejezése, a beszélgetőpartnerhez való viszony, stb.) kifejezése érdekében.
- ⇒ Váltás a hatékony kommunikáció érdekében: pl. különböző anyanyelvű emberek közt; kétnyelvű emberek közt témától függően.

Kódkeverés, kódváltás

- Kód = nyelv vagy nyelvváltozat (dialektus, stiláris változat, stb.).
 - Mondatok közt.
 - Mondaton belül, mondategység vagy szókapcsolat határánál.
 - Szóhatáron.
 - Szón belül.
- Váltás vagy keverés? Nézőponttól, nyelvészeti elmélettől is függ.

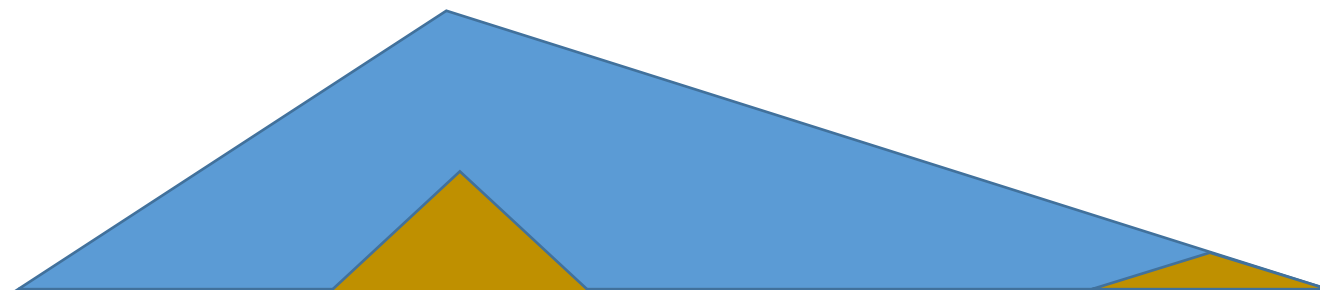
Váltás:

Keverés:

MÁTRIX / KERET KÓD

BEÁGYAZOTT KÓD

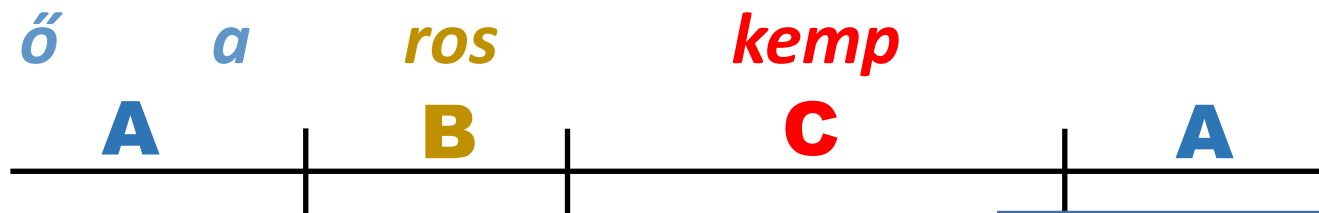

Kódkeverés, kódváltás

[Ő a ros kemp] 'Ő a táborvezető' (Szarvas, 2014. augusztus; vö. שַׁרְבַּת, *camp*)

- Kiejtés: a magyar fonológiának megfelelő hangkészlet, intonáció stb.
- Alakítsuk át a mondatot: *Ő volt a rosh-camp. Nem ő lett volna a rosh-camp. Ő a rosh-camp volt.*
- Váltás vagy keverés? Nézőponttól, nyelvészeti elmélettől is függ.

Váltás:

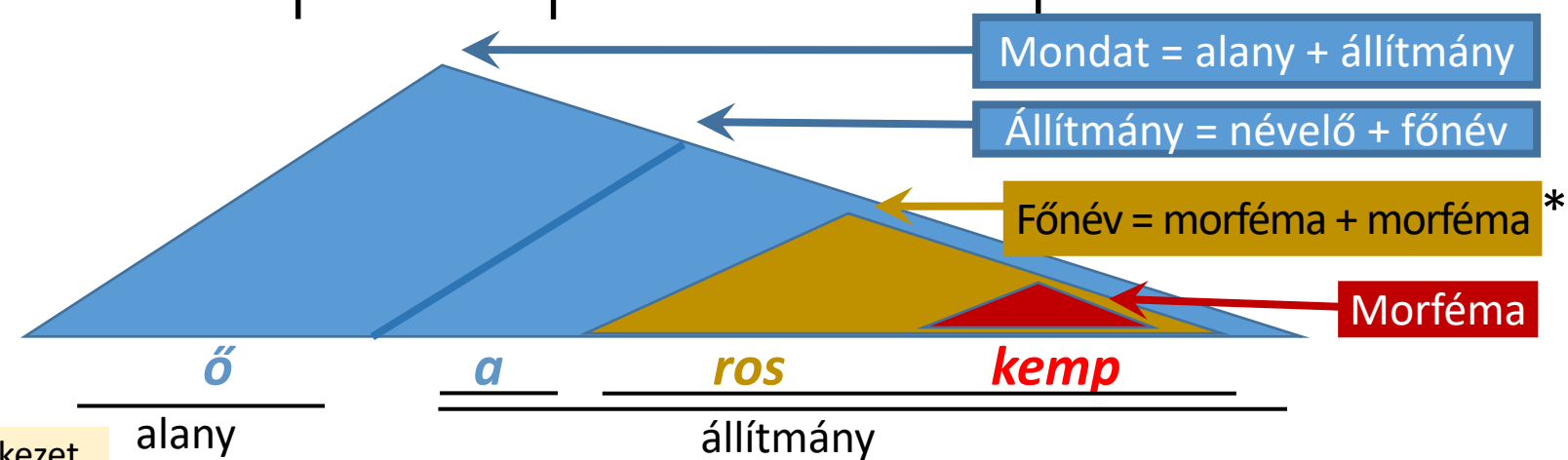

Keverés:

MÁTRIX / KERET KÓD

BEÁGYAZOTT KÓD

BEÁGYAZOTT KÓD

* Constructus szerkezet: szóösszetétel v. birtokos szerkezet.

Kódkeverés, kódváltás

- Kód = nyelv vagy nyelvváltozat (dialektus, stiláris változat, stb.).
- Spontán, kreatív, újszerű keverés (pl. a hallgatót is meglepi)
 - ↔ konvencionalizálódott keverés: a két kód keverésére bevett szabályok.
 - ↔ nem keverés: két kód keverése révén új, harmadik kód jött létre.
Nem is biztos, hogy a beszélők ismerik az eredeti kódokat, azok határait.
- Hol a határ?
 - Idegen szó vs. kölcsönzó.
 - Idegen eredetű szakszókincs (regiszter) vs. idegen szavak használata.
 - Függ attól is, ki a beszélő, ill. ki a hallgató.

Középkori héber:

a legszínesebb korszak

Élő nyelv vagy holt:
hogyan virágozhat egy holt nyelv?

*Élő vagy holt nyelv?
Ha holt, hogyan virágozhat?*

Even-Sosan

A héber nyelvtörténet négy nagy korszaka

1. Bibliai héber
2. * Misnai/rabbinikus héber
3. ° Középkori héber
4. ° Modern héber/izraeli héber/ivrit

רצה: פע' רצה סי' 1, חסץ, הואיל. 2, קבל ברצון, נחה דעתו מן-. 3, אהב, חבב. 4, פצה, שלם פצונים, השיב חוב. - [לרצות את-, ב-; רוצה, ירצה]

• נס' נרצה, 1, נתקבל ברצון. 2, נסרע, שלם. 3, שרצו בו. - [להרצות, נרצה, ירצה] • פע' רצה סי' 1, פיס, שדל בדברים טובים. 2, סלק, פרע (רצה את ענשו. - [לרצות את שנות מאסרו]). - [לרצות את-, מרצה, ירצה] • פע' רצה סי' 1, פיס, שדל. 2, הָיָה אהוב ומקבל. 3, הָיָה שבע-רצון, טוב בעיניו. -

חשמל 1, אלקטריות, אחת מצורות האנרגיה שבטבע המתגלית בברק, באור, בחם. במגנטיות ועוד. 2 [במקרא] כנוי למשהו בהיר ומתנוצץ, כעין הברק או זהר האש. 3, מלאך, שרף. - [חשמל-, חשמלים, -לי-]

ערכים וניבים ללא כל ציון - מספרות המקרא.

• (כוכב) - מספרות התלמודים והמדרשים העתיקים וכן מספר בן-סירא ומספרות המגלות הנגזרות (מגלות מדבר-יהודה).

• (סגול הסוף) - מספרות ימי-הבינים (פיוטים, ספרות-המחקר, פרשנות, הספרות הרבנית).

• (עגול) - מן הספרות החדשה (מספרות ההשכלה ועד ימינו), וכן מן העמונות ומן הלשון המדוברת בימינו.

• (מרבע) - מנח לועזי-בינ-לאמי הרווח בספרות.

A héber nyelvtörténet négy nagy korszaka

0. * Proto-héber < * proto-kánaáni < * proto-ényi-sémi < * proto-sémi

1. Bibliai héber

1. Preklasszikus bibliai héber

2. Klasszikus bibliai héber

3. Kései bibliai héber

[4. Qumráni héber]

* = hipotetikus, a nyelvtörténész feltételezése, de nincsenek adataink

2. Misnai/rabbinikus héber

1. RH1: tannaitikus korszak

2 . RH2: amórai korszak

3. Középkori héber

(gáoni korszak > középkor > kora-újkor > haszkala)

4. Modern héber/izraeli/ivrit

(haszkala > nyelvújítás > pre-1948 > poszt-1948)

A héber nyelvtörténet négy nagy korszaka

0. Proto-héber: *A családfa: ősök és rokonok?*
1. Bibliai héber: *A Biblia nyelvén beszélt Dávid király?*
2. Misnai/rabbinikus héber:
Hogyan válik egy beszélt nyelv írott nyelvvé?
3. Középkori héber:
Élő nyelv vagy holt: hogyan virágozhat egy holt nyelv?
4. Modern héber/izraeli héber/ivrit:
Szükségszerű, hogy a modern Izraelben héberül beszéljenek?

Az ókorból a középkorba: földrajzi és nyelvi átmenetek

A zsidók által **anyanyelvként használt** nyelvek:

- Tannaitikus kor: misnai héber 1, arámi (és görög)
- Amorai és korai gáoni kor: arámi (és görög)
- Kései gáoni kor és középkor: arab
- A 9-10. századtól kezdve: spanyol, francia, német, stb.

*A héber megszűnik beszélt nyelvnek lenni:
nincs anyanyelvi beszélője, használata csak
bizonyos funkciókra korlátozódik (vö. seprű).*

Középkori héber:

Dead or alive?

Nincs anyanyelvi beszélője,
ugyanakkor ebben a korban van a legtöbb változata:

paradoxon vagy szükségszerűség?

„Dimenziók” *(vö. szociolingvisztika = a nyelvi változatok tudománya)* a középkori héber sokféleségének megértéséhez

1. *Idő (kronológia)*

2. *Tér (földrajz)*

3. *Műfaj*

4. *A szerző anyanyelve*

5. *Mintául szolgáló nyelv*

a gáoni kortól a modern korig,

közösségek különböző kontinenseken:

**a szöveg és az azt létrehozó személy
történelmi-társadalmi kontextusa**

az írott nyelvelmékek kontextusa

**a szöveget létrehozó személy
nyelvi kompetenciái**

Középkori héber: változatok

Első dimenzió: **idő**

- **Gáoni korszak**: kb. 600 – 1038, *Babilónia/Irak*
+ *Bizánc*: Palesztina, Dél-Itália stb.
- **“Klasszikus” középkor**: 10–13. század:
Spanyolország & Észak-Afrika ; Franciaország & Németország
- **Késő középkor, reneszánsz**: 14–16. század
Új helyek: pl., Dél-Franciaország / Provence, Itália...
Lengyelország & Litvánia
1492 után: Cfát / Safed Palesztinában, Balkán, É-Afrika stb.
- **Kora újkor, barokk**: 17–18. század
Lengyel területek, Prága, Amszterdam, Itália, Theszaloniki...

Középkori héber: változatok

Második dimenzió: **földrajz**

- „Askenáz”: kb. “a keresztény világ”
 - “**Askenáz 1**” (10–14 sz.): Németország (& Észak-Franciaország)
 - “**Askenáz 2**” (14. századtól): Lengyelország (& Litvánia)
 - “Askenázi diaszpóra” (1648-49 után): Amszterdam... USA, Izrael...
- „Szefarad”: kb. “a muszlim világ”
 - Spanyolország → 1492 után: Mediterráneum + Amszterdam, London...
- „Közbülső” területek: Itália, Provence, Balkán stb.
- „Periférikus” területek: Jemen, Perzsia, Közép-Ázsia stb.
- Karaita közösségek; szamaritánus közösségek; stb.

Középkori héber: változatok

Harmadik dimenzió: **műfajok**

- Költészet

- Pijjutok = liturgiai költészet; zmirot = para-liturgikus dalok
- Szekuláris költészet

- Próza

- Vallásos irodalom: kommentárirodalom (Biblia és Talmud), halákhikus kódexek, responsumok, misztikus irodalom...
- Egyéb próza: történetírás, útleírások, folklór...
- Filozófia, tudományok: orvostudomány, csillagászat, nyelvészet...
- Fordításirodalom: a fenti műfajok [judeo-]arabból, latinból...

- Magán dokumentumok (pl. üzleti levelezés)

Középkori héber: változatok

Negyedik dimenzió: **a szerző anyanyelve**

- Késő ókor: arámi vagy görög
- Kora-középkortól kezdve: arab, judeo-arab
- Középkorban: judeo-nyelvek,
pl. jiddis, judeo-újlatin nyelvek, ladion, judeo-perzsa stb.
- 19. századtól: (irodalmi) német, magyar, holland, angol, francia...

Középkori héber: változatok

Ötödik dimenzió: **mintául szolgáló héber**

- Bibliai héber
- Misnai héber
- Talmudi héber-arámi kódváltás
- Tibbonita héber:

12–13. század, Provence: Ibn-Tibbon fordítócsalád.

+ **erősebb** vs. **gyengébb** anyanyelvi hatás.

+ **konzervatív** vs. **innovatív** nyelvhasználat.

Középkori héber: példa

Rasi kommentárjai:

- A Bibliához: tiszta héber, rabbinikus (midrási) nyelv

ובשכבך - יכול אפילו שכב בחצי היום תלמוד לומר ובקומך.
יכול אפילו עמד בחצי הלילה, תלמוד לומר בשבתך בביתך ובלכתך
בדרך. דרך ארץ דברה תורה, זמן שכיבה וזמן קימה:

Germanic V2?

- A Babilóniai Talmudhoz: héber-arámi kódváltás.
„Véletlenszerűen kevert nyelv”? Nem! Általában héberbe
beágyazott arámi szavak, kifejezések, mondategységek, idézetek.

Középkori héber: szókincs, nyelvújítás

Igény új fogalmak kifejezésére, különösen filozófiai és tudományos szövegekben.

Lehetséges megoldások:

- Bibliai és rabbinikus héber szavak jelentésmezejének szélesítése.
- Ritkán használt bibliai szavak (hapaxok) felélesztése (új jelentéssel).
- Arab (vagy latin) kifejezések tükörfordítása.
- Arab (vagy latin) szavak átírása héber betűkkel.
- Létező gyökök és létező miskálok eddig nem használt kombinációja.
- Teljesen új szavak kitalálása.

Különböző szerzők és fordítók különböző megoldásai közül melyik él tovább, melyik marad fenn? Népszerű szerzők, művek nagyobb hatása? Modern héber melyiket veszi át?

Különböző hatások a középkori héberben (MedH): *nyelvi szintek szerint*

- Fonetika-fonológia: különböző kiejtési hagyományok.

Ld. *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, vol. 16, táblázat pp. 556–557.

http://birot.web.elte.hu/courses/2016-semi/readings/Pronunciations_of_Hebrew.pdf

- Morfológia: BH minta (pl. תּוֹרָה) vagy RH minta (pl. לִיְקוּם)?
- Szintaxis, szemantika: sok esetben az anyanyelv hatása.
Például: szórend, egy-egy szó vagy kifejezés szemantikai mezeje.
- Lexikon (szókincs, kifejezések): a tanultsági szint szerepe (mely szövegeket ismeri a szerző a legjobban? például Tóra, hétköznapi liturgia...); valamint ld. a következő diát is.

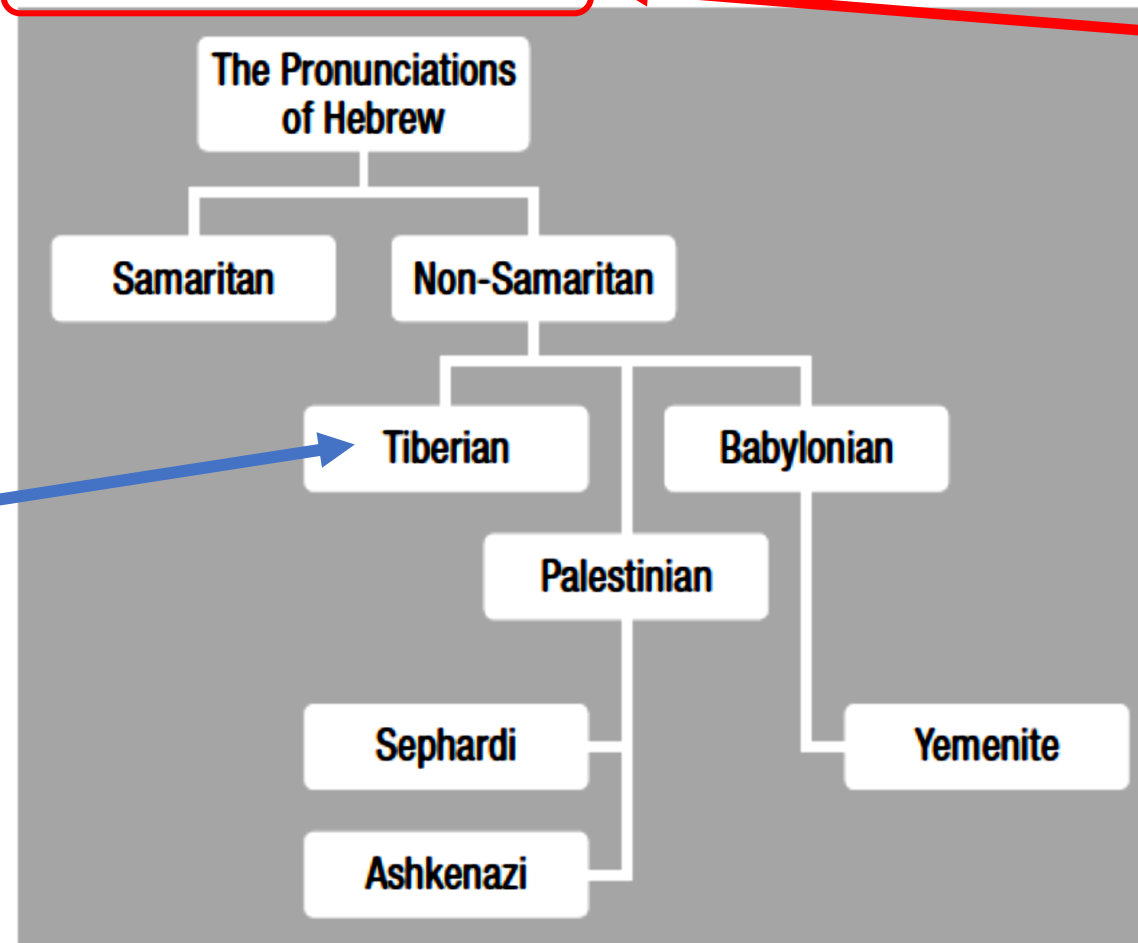
Askenázi kiejtések magyarországi zsinagógákban

	magyarországi standard neológ	németes	ortodox	„polis” („lengyel”)
<i>kamec</i>	[o]	[o]	[o]	[u]
<i>ħolem</i>	[aj]	[au]	[oj]	[oj]
<i>tav dages</i> <i>nélkül</i>	[sz]	[sz]	[sz]	[sz]
<i>surek, kibbuc</i>	[u]	[u]	[ü]	[i]
<i>céré</i>	[é(j)]	[é]	[é(j)]	[áj]

Kiejtési hagyományok

(Forrás: Encyclopaedia Judaica)

Table 1. Historical classification

Vö. diakrón szemlélet:

történeti leszármazási
családfa – mint
csoportosítási módszer.

a tiberiási héber
olyan kiejtési
hagyományra
épül, amely ma
már nem létezik...

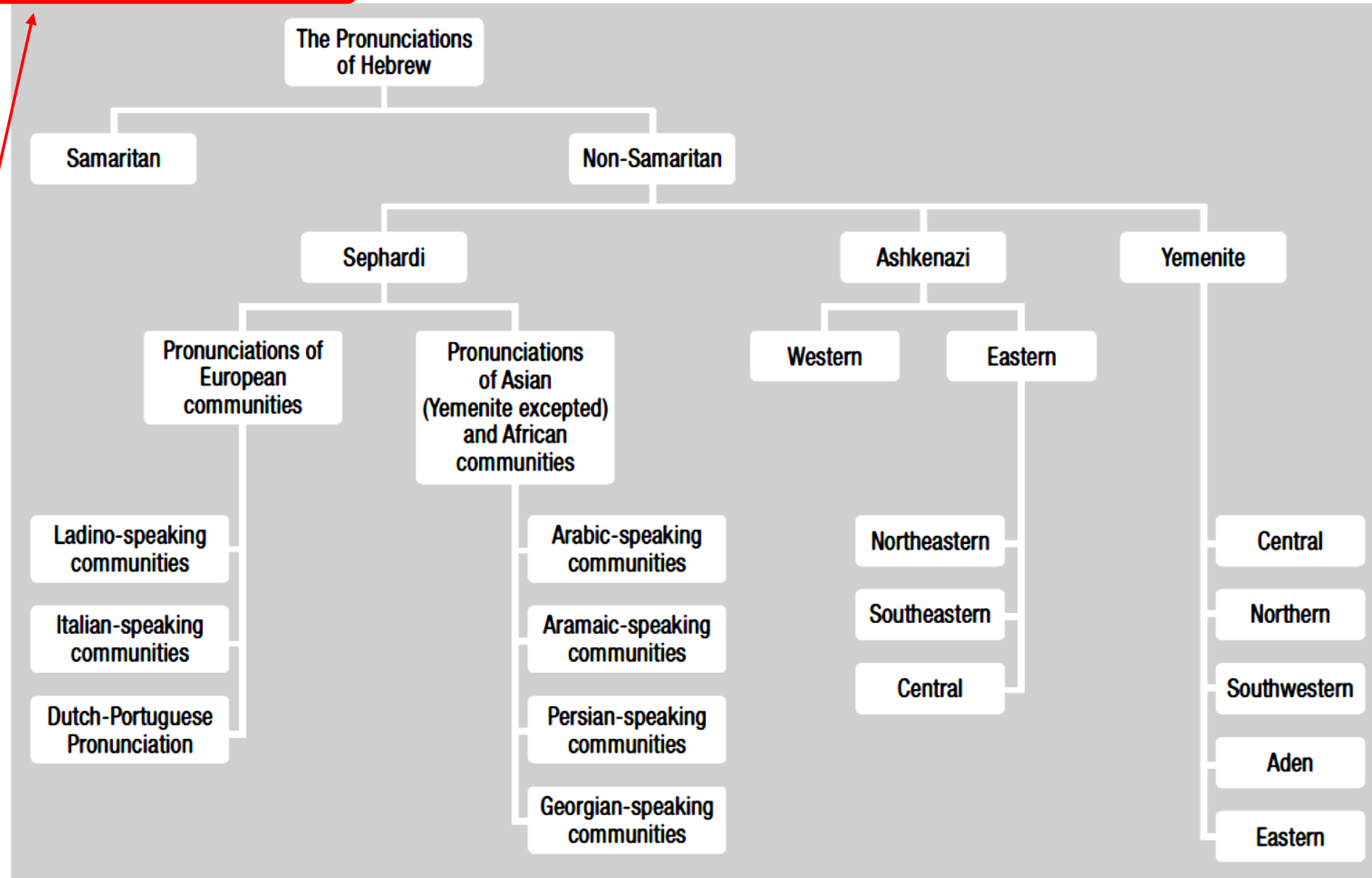
Kiejtési hagyományok

Table 2. Present-day classification

(Forrás:
Encyclopaedia Judaica)

A mai (20. századi)
kiejtések
csoportosítása

Vö. szinkrón szemlélet
mint csoportosítás.

A héber középkori kiejtési hagyományai

- Szamaritánus kiejtési hagyomány (szamaritánus héber: önálló nyelv ISO-639-3 szerint).
- A tiberiási maszoréták kiejtése? (Például *kamec* = [ɔ] ?)
- Babilóniai kiejtési hagyomány
→ különböző jemeni hagyományok (min. öt különböző).
- Palesztinai kiejtési hagyomány →

- Szeárd hagyományok: hollandiai portugál, ladino nyelvű mediterrán, arab nyelvű, perzsa nyelvű, stb. közösségek.

- Askenázi hagyományok: kelet-európai vs. nyugat-európai:

Ḥolem: [o, o:] > nyugati askenázi [ɔw],
magyar[ɔy], lengyel [oy], belorusz [öy], litván [ey]

Kamec: [a:] > [o:], de lengyel [u:]

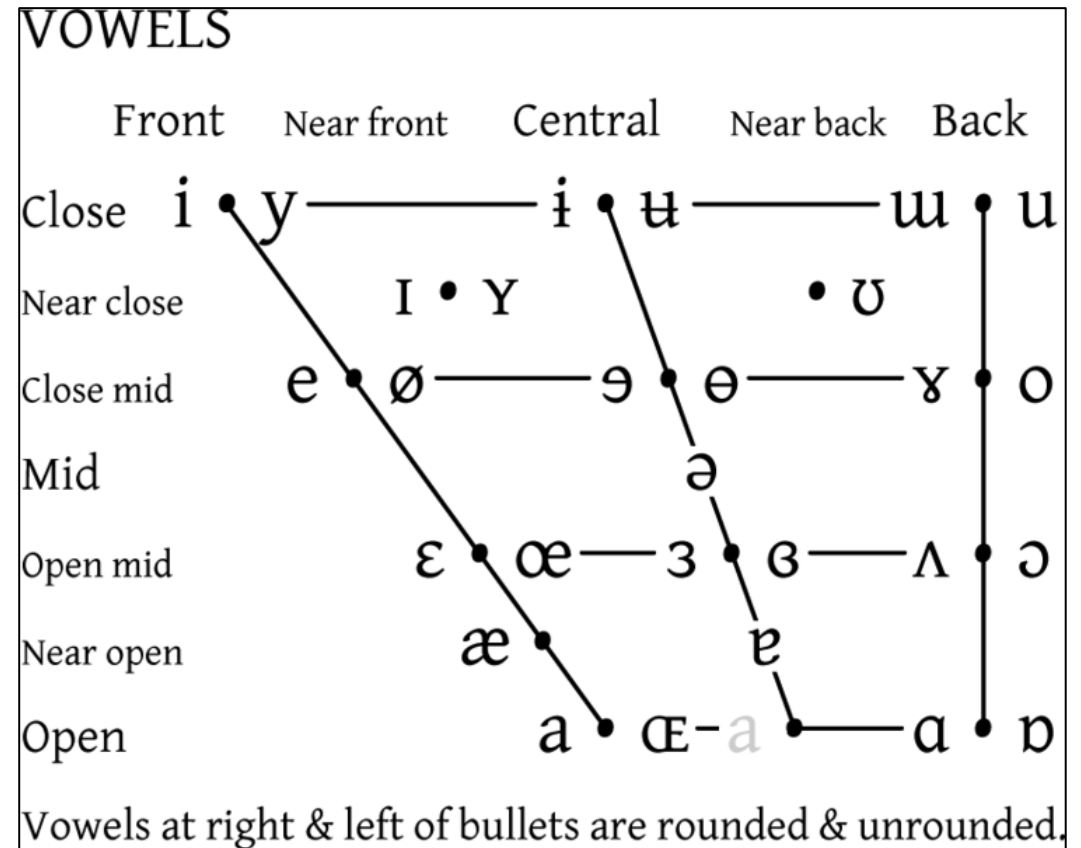
Kubuc, suruk [u] > nyugati askenázi [u], nyugati magyar [ü],
keleti magyar [ɯ], lengyel [i].

Céré: [e:] > [e:], de lengyel [ay].

A héber középkori kiejtési hagyományai

Palesztinai kiejtési hagyomány → askenázi hagyományok:

Ḥolem: [o, o:] >	nyugati askenázi [ɔw]
	magyar [ɔy]
	lengyel [oy]
	belorusz [öy] = [øy]
	litván [ey]
Kubuc, suruk [u] >	nyugati askenázi [u]
	ny. magyar [ü] = [y]
	keleti magyar [ɯ]
	lengyel [i]

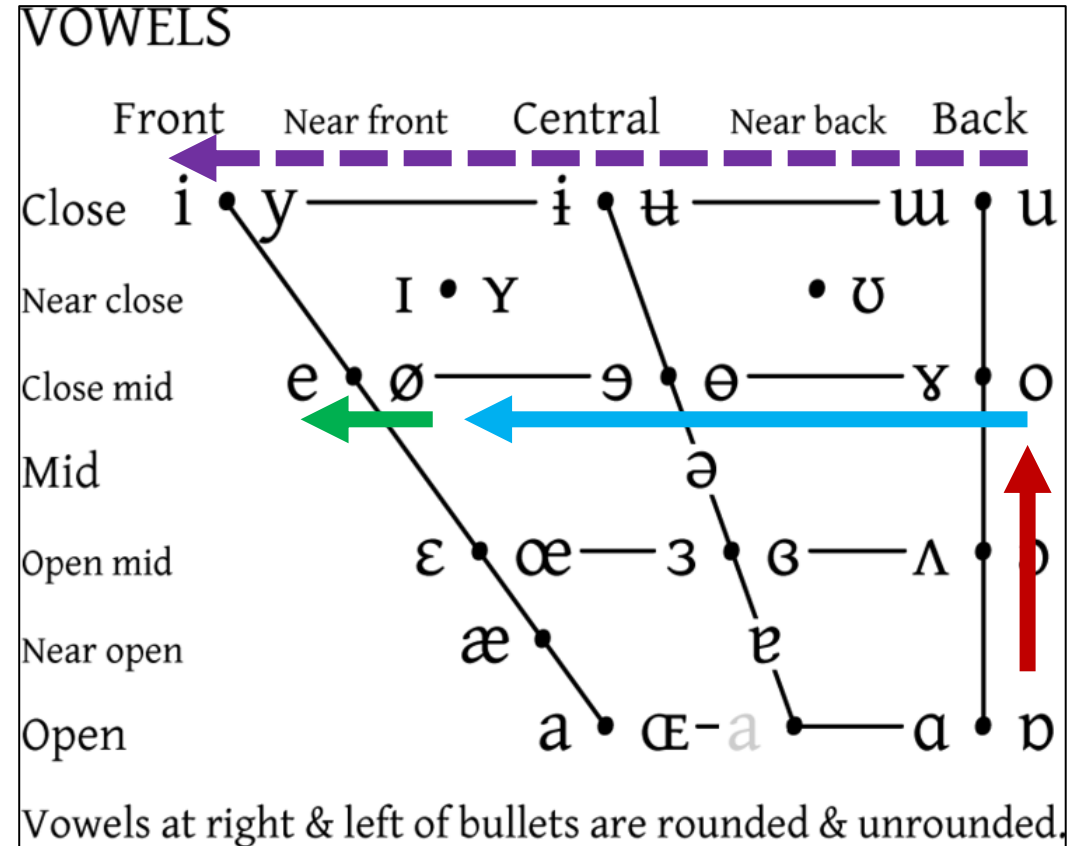
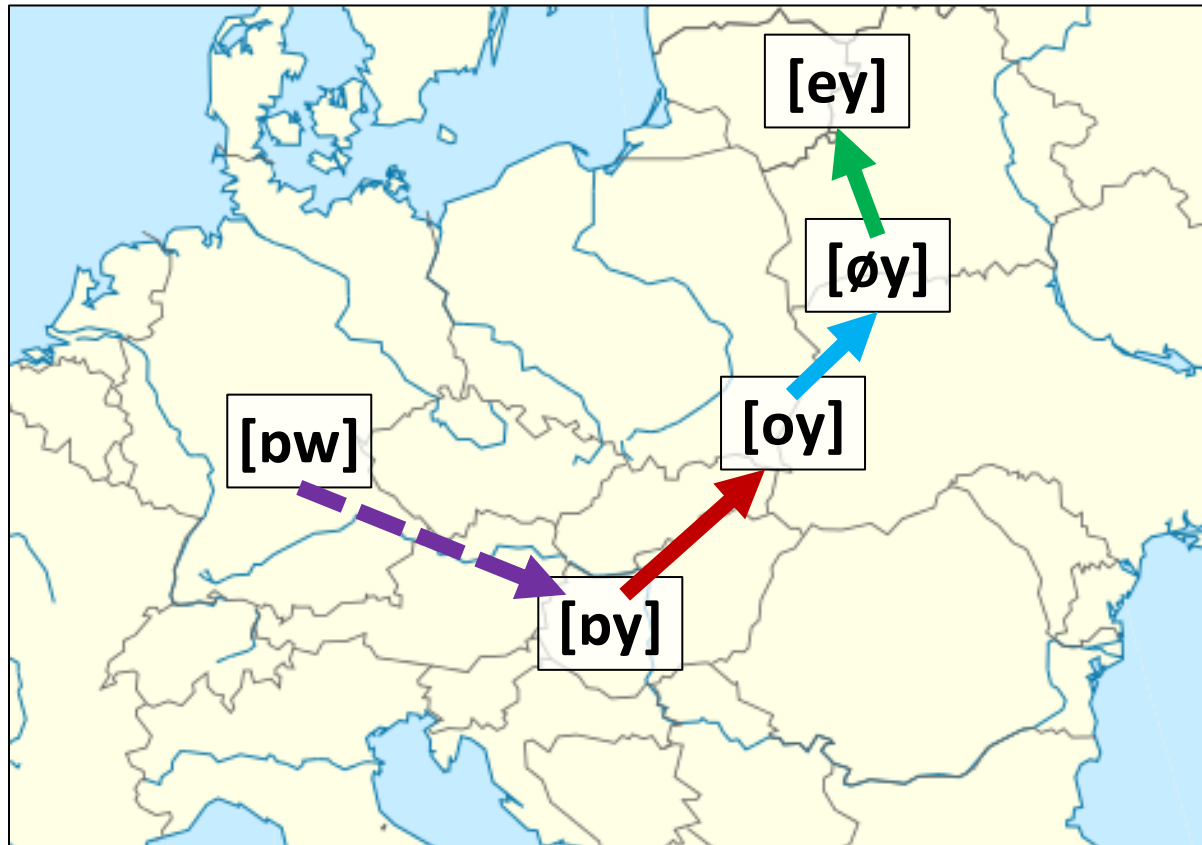

Forrás:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/5/5a/IPA_vowel_chart_2005.png

A héber középkori kiejtési hagyományai

Palesztinai kiejtési hagyomány → askenázi hagyományok:

Forrás:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/5/5a/IPA_vowel_chart_2005.png

A mai nap kérdése:

Élő nyelv vagy holt:

hogyan virágozhat egy holt nyelv?

Mivel nincs olyan beszélőközösség, amelyben természetes módon (anyanyelvként) beszélnék, ezért számos dimenzió mentén (beszélőnként, helyzetenként) korlátlan számú nyelvváltozata jöhet létre.

„Nagyon kései középkori héber”?

- Feliratok hagyományos-vallási kontextusban, egészen a 20. századig.
- Szókincs és kifejezések hagyományos forrásokból,
- pl. liturgia, Héber Biblia, rabbinikus irodalom.
- Diaszpóra-kontextusra jellemző kódváltás.
- Rabbinikus és középkori héber nyelvtani jellegzetességei (például *nitpael*).
- (Ma ilyen kontextusban már inkább L2 IH = izraeli héber idegen nyelvként?)

Zsinagóga fala, Nagybánya (Baia-Mare).
Fotó: Bányai Viktória, 2016.

„Nagyon kései középkori héber”?

למזכרת נצח

עבור נשמות יהודי באיא-מארע וסביבותיה שנתקרבו על
במתי אש על ק"ה ונפלו חלל בידי הפשיסטים בחרב
ברעב ובכל מיני מיתות אכזריות בשנת תש"ד לפ"ק
תנצב"ה

Örök dicsőség a fasizmus áldozatául esett zsidóknak!
A fasiszták által 1944 évben eldeportált Nagybánya
és vidéke elpusztult és eltűnt zsidóságának emlékére.

Zsinagóga fala, Nagybánya (Baia-Mare).
Fotó: Bányai Viktória, 2016.

„Nagyon kései középkori héber”?

nitp^ʿael

Alapvetően magyar nyelvű közösség, de románul írja át.

למזכרת נצח

עבור נשמות יהודי באיא-מארע וסביבותיה שנתקרבו על במתי אש על ק"ה ונפלו חלל בידי הפשיסטים בחרב ברעב ובכל מיני מיתות אכזריות בשנת תש"ד לפ"ק תנצב"ה

Vö. U-netane tokef, bibliai gyökerekkel

Örök dicsőség a fasizmus áldozatául esett zsidóknak!
A fasiszták által 1944 évben eldeportált Nagybánya és vidéke elpusztult és eltűnt zsidóságának emlékére.

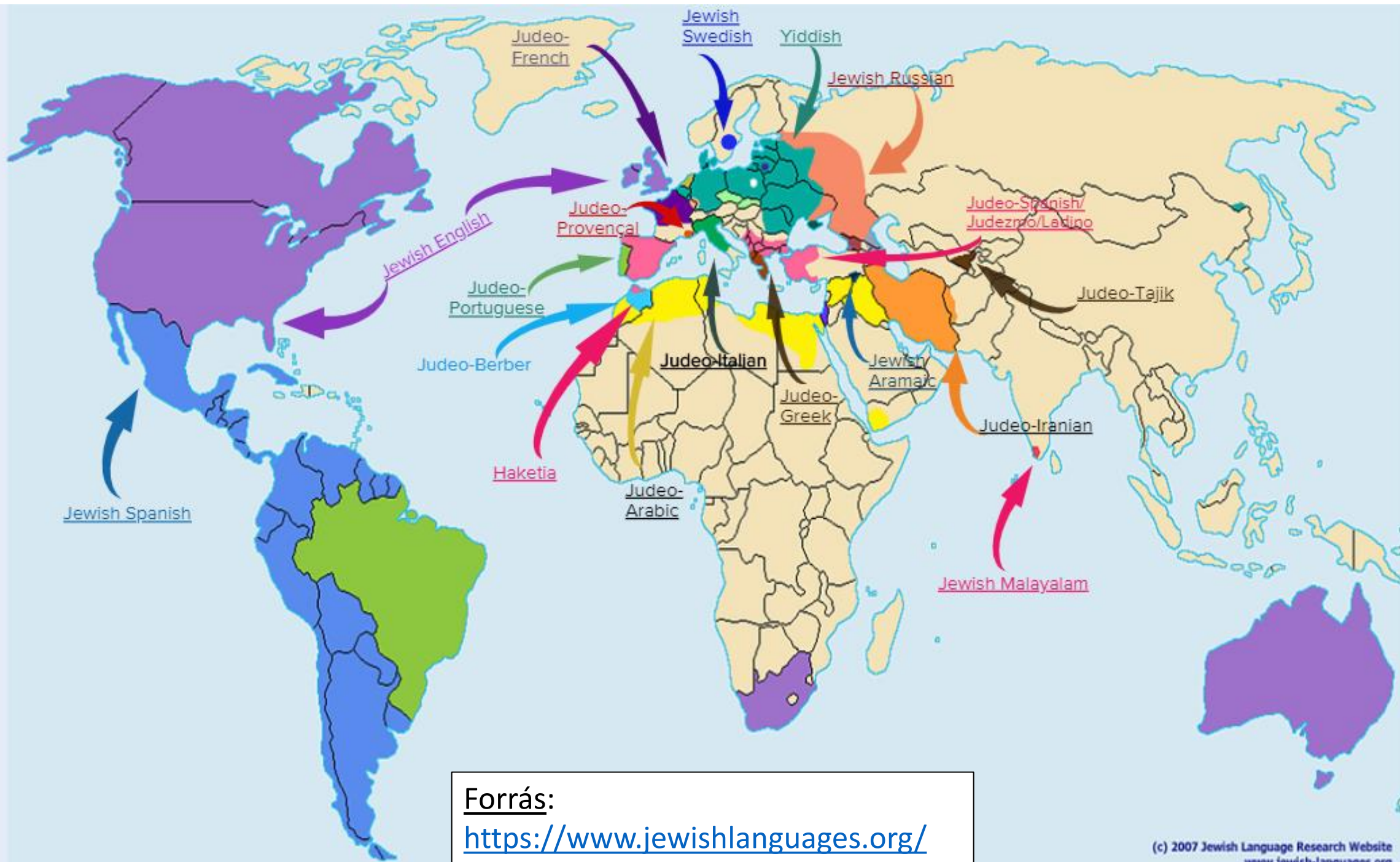
Zsinagóga fala, Nagybánya (Baia-Mare).
Fotó: Bányai Viktória, 2016.

A judeo-nyelvek

(avagy zsidó nyelvek)

A zsidók valódi nyelvei?

Forrás:
<https://www.jewishlanguages.org/>

Judeo-nyelvek

Létezik-e *judeo-magyar*?

Hol a határ vicc és komolyság között?

ללא חומר משמר וצבעי מאכל
יצרן: בורסודי זולדסג - אס גיאומולקספלדולגוזו
קפט. 4251, הג'וסמסון, פטופי יו 78 סז, הונגריה.
יבואן: תומר ייבוא ושיווק מזון (1983) בע"מ,
קיבוץ כפר המכבי. טל. 04-8455707. ח.פ. 964372

Magyar héber betűkkel – de attól még nem judeo-magyar!

Judeo-nyelvek

Judeo-angol, 2016.

Send a Kvitel Service

Kevarim.com will begin offering to send a Kvitel to some of the Kevarim listed on our site. We are in no way saying that certain Kevarim are or are not more chushuv then others. The Kevarim that are listed are either more convenient or are more frequented by some of our chaverim. If you visit any Kevarim regularly and would be willing to be mezakeh the oilam by taking Kvitlech, please [contact us](#). To send a Kvitel please use the following form.

Note: *When writing a kvital it is the accepted practice to specify your full Hebrew (if available) name and your Mother's full Hebrew (if available) Name.*

Example: Yaakov ben Rivkah(יעקב בן רבקה) or Dinah bas Leah (דינה בת לאה).

Judeo-nyelvek és kódváltás

From the Ashkenazi Artscroll Siddur
(Mesorah Publications Ltd, 1997, pp. 620-621.)

GOTT FUN AVROHOM

In some communities, women recite the following before Havdalah. See commentary.

נָאט *God of Abraham,* of Isaac, and of Jacob, protect Your people, Israel, from all evil in Your praise — as the beloved, Holy Sabbath takes leave — that the coming week may arrive to bring perfect faith, faith in scholars, love of and attachment to good friends, attachment to the Creator, Blessed is He, to have faith in Your Thirteen Principles, and in the complete and close Redemption, speedily in our days, in the Resuscitation of the Dead and in the prophecy of our teacher, Moses, peace is upon him.*

Master of the universe, since You are the One Who gives strength to the exhausted — give Your beloved Jewish children the strength to praise You, and to serve only You and no other.

May this week arrive for kindness, for good fortune, for blessing, for success, for good health, for wealth and honor, and for children, life, and sustenance, for us and for all Israel. Amen.

נאט פון אברהם

In some communities, women recite the following before Havdalah. See commentary.

נָאט פון אַבְרָהָם און פון יַצְחָק און פון יַעֲקֹב, בָּאֵהִיט דײַן פֿאָלק
יִשְׂרָאֵל פֿון אַלֶּעם כּײַזײַן אײַן דײַנעם לױב, אַז דער לײַכער שַׁבָּת
קוֹרֵשׁ גײט אַנױעק, אַז דײַא נױאך זאל אונז קומען צו אַמוּנָה שְׁלִימָה, צו
אַמוּנַת חֲכָמִים, צו אַהֲבַת וְדְבוּק חֲבָרִים טוֹבִים, צו דְבִיקוּת הַבּוֹרָא בְרוּךְ
הוּא, מֵאַמּוּן צו זײַן בְּשִׁלְשָׁה עֶשְׂרֵי עִיקָרִים שְׁלָה, וּבְגֵאוּלָּה שְׁלָמָה
וְקִרְוָבָה בְּמַהְרָה בְּיָמֵינוּ, וּבְתַחֲנִית הַמַּתִּים, וּבְנִבְוֵאת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלֵינוּ
הַשְּׁלָמִים.

רבוננו של עולם דוא ביסט דאך הנותן לייעף כח, גיב דייע לייע
אידישע קינדערליעך אויך כח דיק צו לויבן, און דיק צו דינען און
ווייטער קיינעם נישט.

און דיא נואך זאל אונז קומען צו חסד, און צו מנול, און צו כרקה,
און צו העלחה, און צו גזונט, און צו עושר וקבוד, און צו בני חיי ומזוני,
לנו ולכל ישראל. אמן.

Judeo-nyelvek: mitől judeo-nyelv?

- Zsidók által **beszélt** nyelv?

Sok nyelv, amit zsidók beszélnek, nem különbözik a környezet nyelvétől!

- Héber betűkkel **írt** nyelv?

A nyelv nem függ attól, milyen betűkkel írják le!

(Pl. Maimonides irodalmi arab nyelven, héber betűkkel ír: ez már judeo-arab?)

- Zsidók által használt, jellegzetes – mások nyelvétől eltérő – **nyelvváltozat**

gyakran hangtani, alaktani, mondattani jellegzetességekkel

- zsidók mint társadalmi csoport → szociolektus
- zsidók mint vallási csoport → “religiolektus”
- zsidók mint etnikai csoport → “etnolektus”

*Leglátványosabb:
héber eredetű
(+arámi + más
judeo-nyelvek)
szókincs*

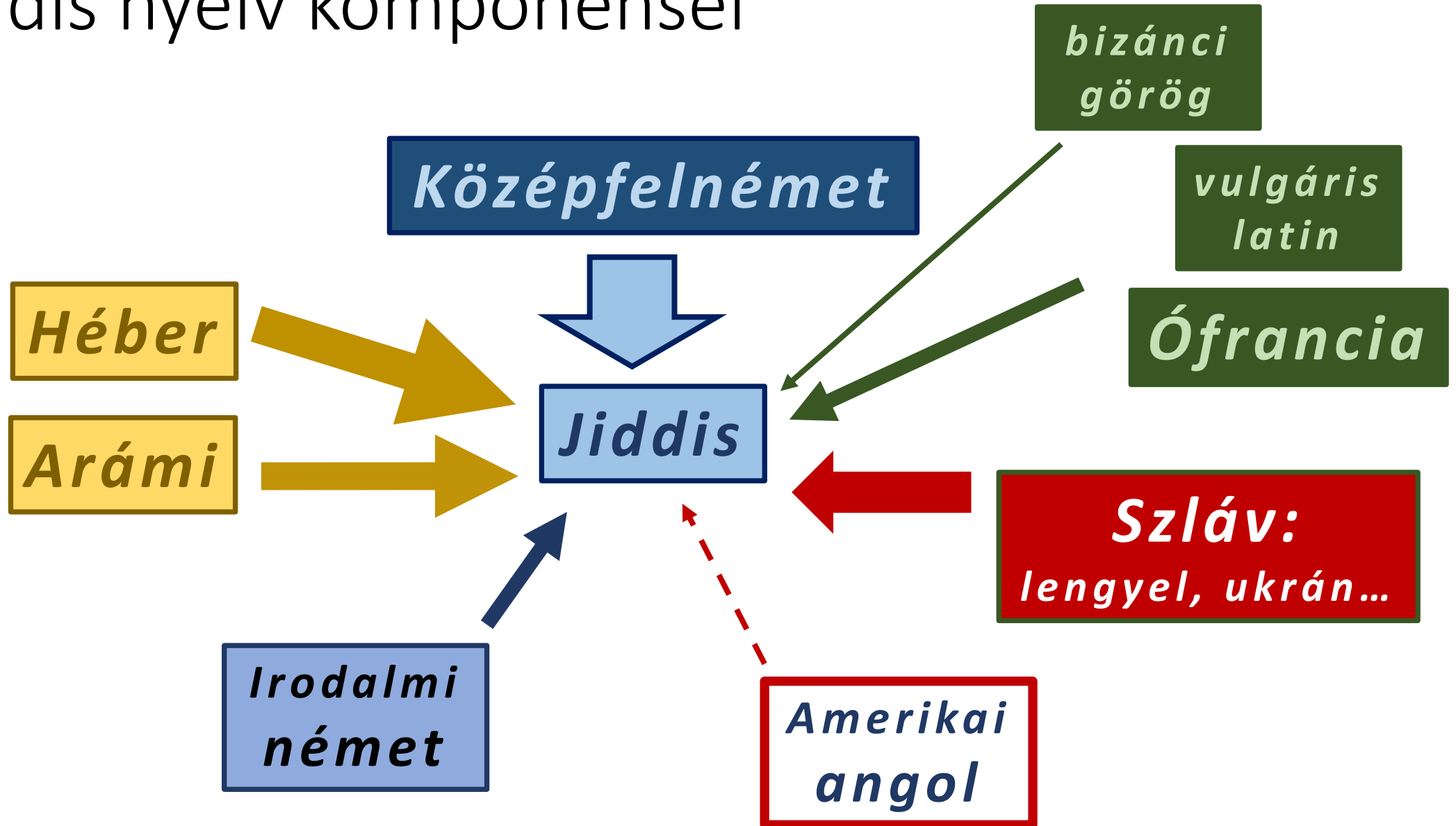
Az ún. zsidó nyelvek nyelvi jellegzetességei

Regiszter: önmagában kevés ahhoz, hogy külön nyelvről vagy nyelvváltozatról beszéljünk?

• Szókincs:

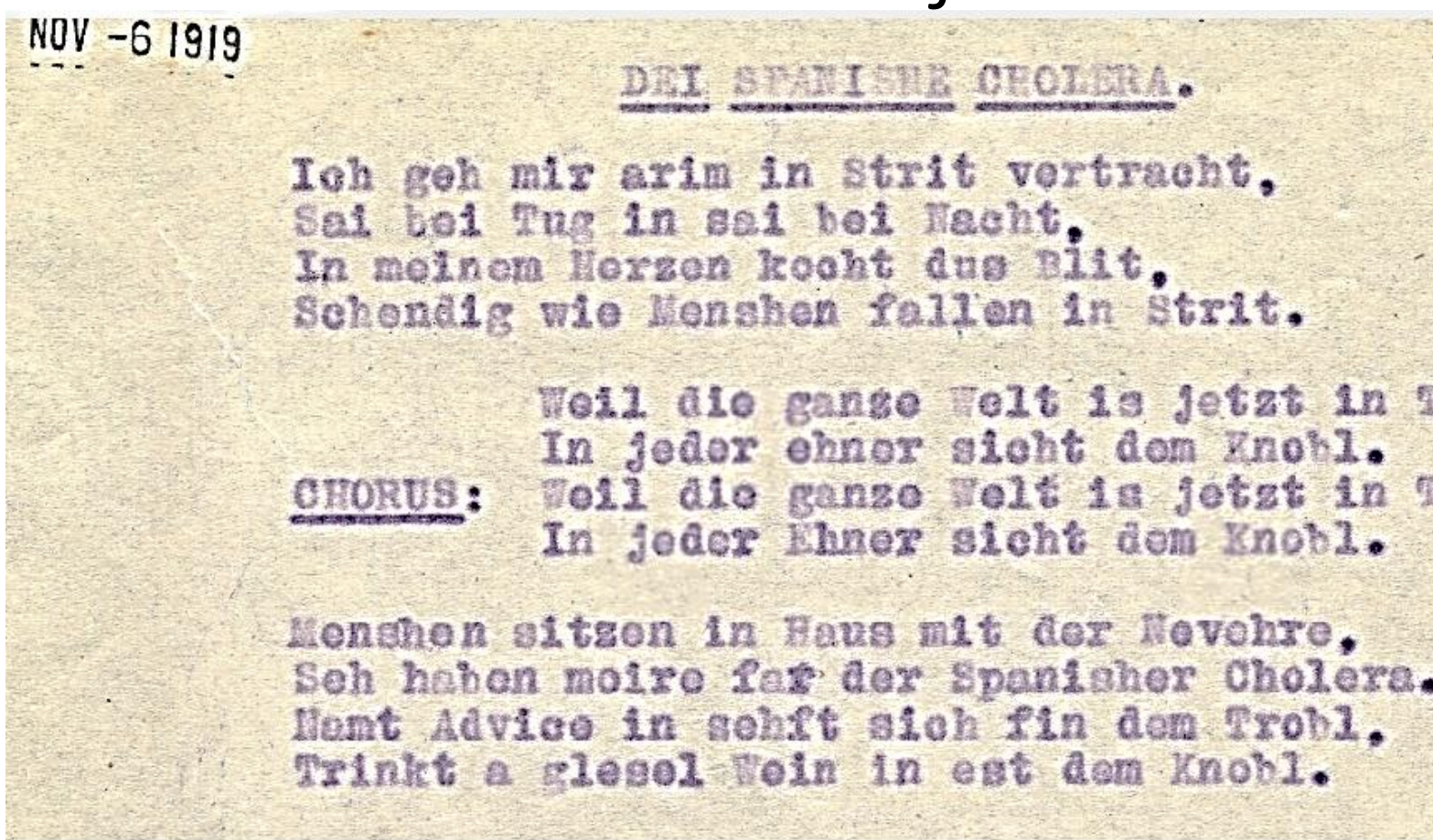
- Héber eredetű **regiszter** (szakszókincs) a zsidó vallás és kultúra fogalmaihoz.
- Héber-arámi eredetű szavak és kifejezések más téren is.
Pl. jiddis *levone* ‘hold’, *kholem* ‘álom’.
- Más zsidó nyelvekből. Pl. ófrancia > jiddis *bentshn* ‘áldást mond’. Pl. jiddis > Yinglish.
- Kisebb-nagyobb fonológiai, morfológiai, szintaktikai eltérések a – standard-irodalmi, ill. a beszélt-dialektális – nem-zsidó változathoz képest.
- Ortográfia: leggyakrabban héber betűkkel írják.
- *Displaced dialectalism*: X hely dialektális jellemzői Y hely zsidó közösségének a nyelvét jellemzik, mert múltban migráció X-ből Y-ba (pl. judeo-arab, judeo-olasz).

A jiddis nyelv komponensei

Példa: jiddis Amerikában

די שפאנישע כאָלעֶרע

גיי איך מיר אַרום אין **סטריט** פֿאַרטראַכט,
גיי איך סײַ בײַ טאָג און סײַ בײַ נאַכט,
גאַט, ווי אין האַרצן מײנעם קאָכט דאָס בלוט,
אוי, ווען איך זע ווי מענטשן פֿאַלן אין דע **סטריט**.

ווייל די גאַנצע וועלט איז יעצט **אין טראַבל**,
און יעדער איינער זוכט דעם קנאָבל.

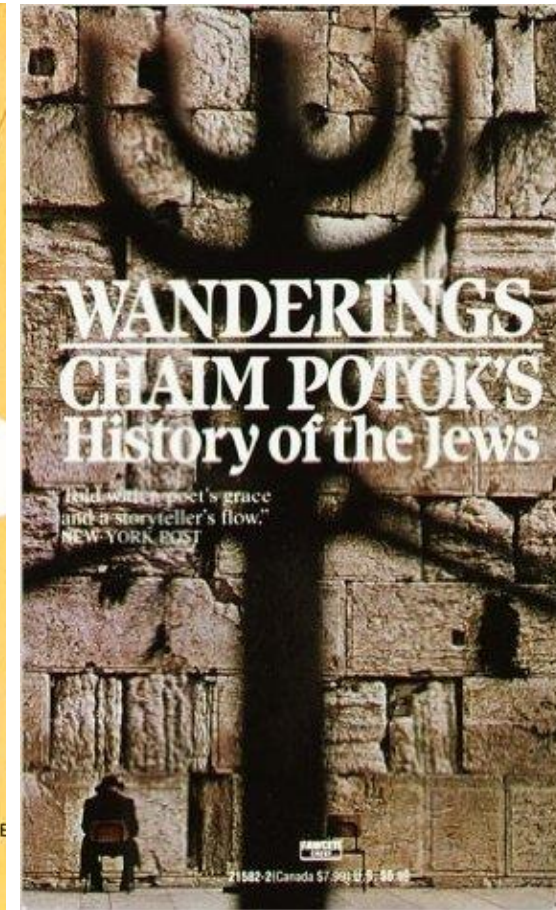
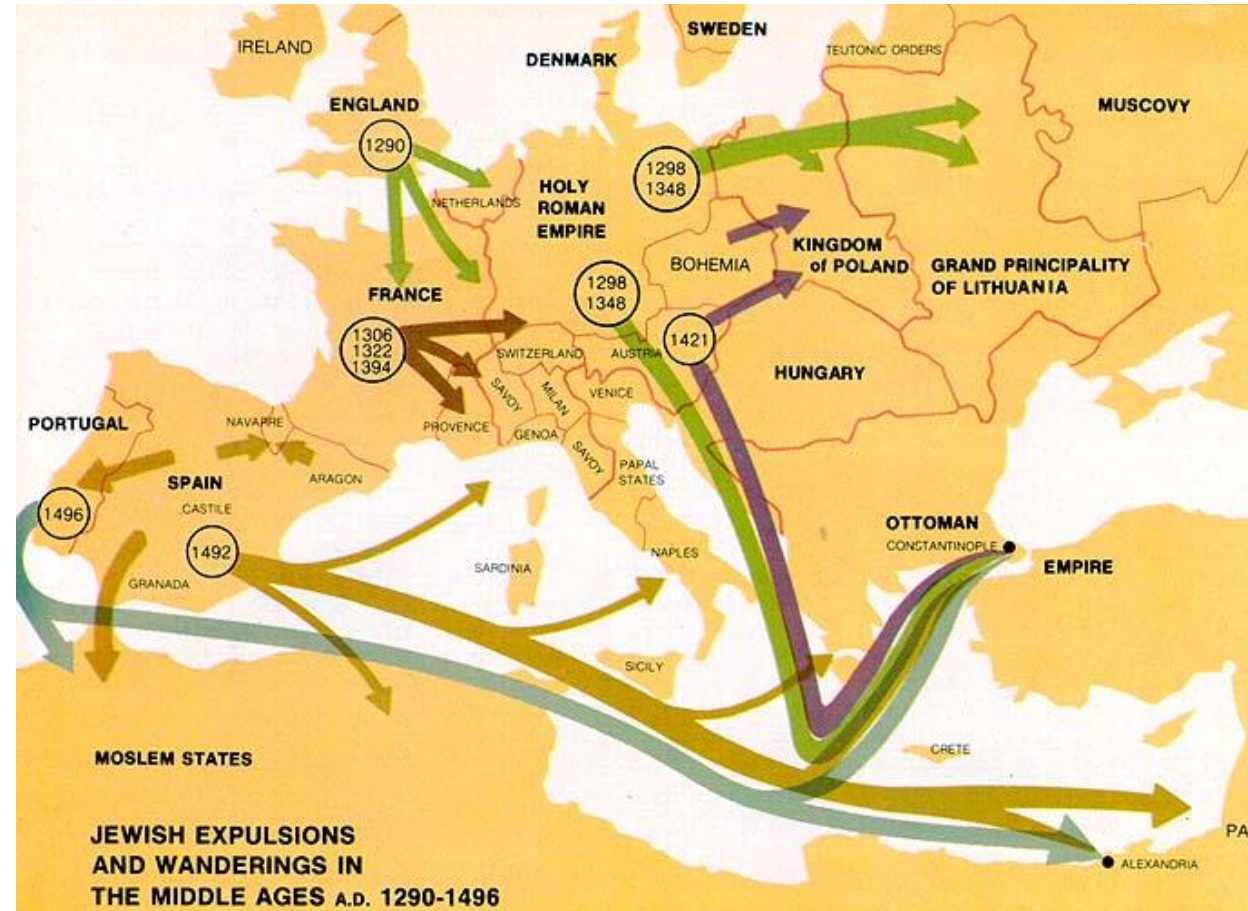
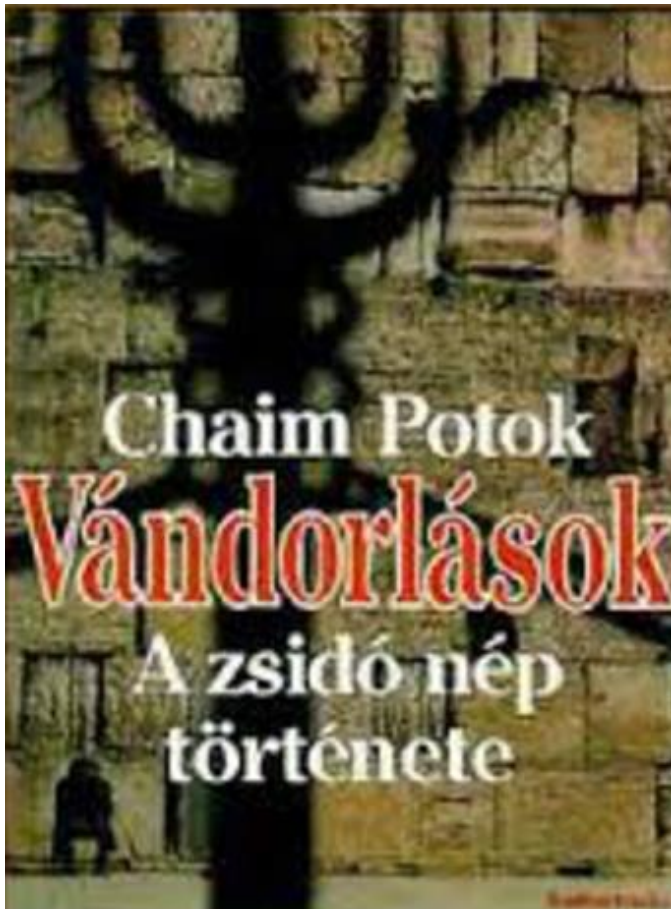
און איר זיצט אין הויז מיט דער נ'עבירה,
האַט **מורא** פֿאַר דער שפּאַנישער כאָלעֶרע.
נעמט **עדווייס** און זייפֿט זיך פֿון דעם **טראַבל**,
טרינקט נאָר אַ גלעזל וויין און עסט שוין אויף דעם קנאָבל.

Nathan Hollander (zene), Harry Boens (szöveg), *Di Shpanishe kholere* (1919)

Forrás: Library of Congress, Heskes Collection, C.D. Box 6 – 879, <https://www.loc.gov/resource/ihas.200196342.0/?sp=4>.

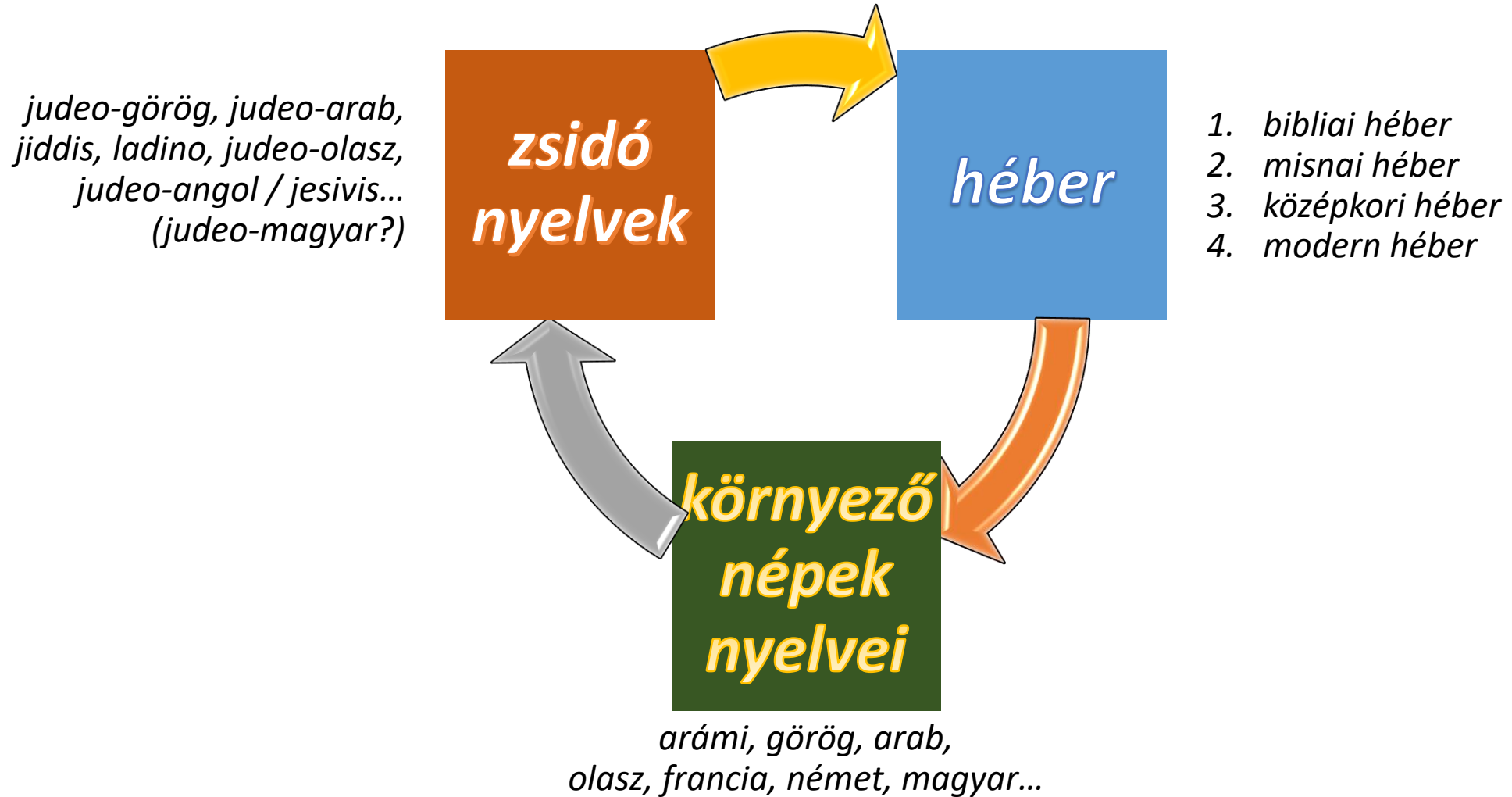
Lásd még: <https://www.facebook.com/watch/?v=697630477654666>.

A zsidó nép története, mint vándorlások története

http://moly.hu/system/covers/big/covers_384011.jpg?1456600918
<https://www.lds.org/bc/content/shared/content/images/gospel-library/magazine/ensignlp.nfo:o:354e.jpg>
http://ecx.images-amazon.com/images/I/512GY3DQE3L_SX283_BO1,204,203,200_.jpg

A zsidóság nyelvei

A zsidóság nyelvei

*judeo-görög, judeo-arab,
jiddis, ladino, judeo-olasz,
judeo-angol / jesivis...
(judeo-magyar?)*

**zsidó
nyelvek**

héber

1. *bibliai héber*
2. *misnai héber*
3. *középkori héber*
4. *modern héber*

*Vajon a zsidók
mennyire
azonosultak a
külvilággal?*

**környező
népek
nyelvei**

*arámi, görög, arab,
olasz, francia, német, magyar...*

*Vajon a zsidók
mennyire
azonosultak saját
múltjukkal?*

Hogyan jönnek létre a zsidó nyelvek?

1. hipotézis: nem volt akkulturáció

1. Zsidó populáció érkezése
2. A környezet nyelvének **tökéletlen** elsajátítása
3. Ezért az alapnyelv vegyítése **hozott** elemekkel
4. Társadalmi szegregáció, különálló identitás: jelentős

2. hipotézis: volt akkulturáció

1. Zsidó populáció érkezése
2. A környezet nyelvének **tökéletes** elsajátítása
3. Később további elemek vegyítése az alapnyelvbe
4. Társadalmi szegregáció, különálló identitás: kisebb

Hogyan jönnek létre a judeo-nyelvek?

Versengő elméletek

- **Társadalmi szegregáció:** automatikus és/vagy önkéntes és/vagy kényszerű, elkerülhetetlen a középkori társadalomban. Kevés kölcsönhatás → nyelv elfejlődik.
- **Korábbi zsidó nyelvek:** amikor a zsidó közösség átváltott egy új nyelvre, megőrizte a korábban beszélt zsidó nyelv(ek) elemeit.
Pl. judeo-francia a jiddisben: *bentshn* (< *benedicere*), *leyen* (< *legere / lire*).
- **A zsidó kultúrához kapcsolódó szavak:** pl. héber (és arámi) szavak a vallásgyakorlathoz, gasztronómiához, folklórhoz tartozó **REGISZTER**-ben.
- **Az oktatás, a kultúra és a presztízs nyelve:** a Bibliához, Talmudhoz, liturgiához kapcsolódó szavak a tanult rétegeken keresztül áramlanak be a nyelvbe. Más rétegek átveszik. Talmudi kifejezést használok = tanult vagyok.

Hogyan jön létre egy új zsidó nyelv? – három fázis

(Biró Tamás modellje)

- 0. fázis:
 - A zsidók letelepülnek egy új országban, és elsajátítják a helyi nyelvet 1-2 generáció alatt.
- 1. fázis: (pl. jinglis, judeo-újlatin nyelvek) **(szociolektus szóban)**
 - A továbbiakban kialakul a *beszélt nyelvben* egy zsidó szociolektus. Leírásra ritkán kerül.
- 2. fázis: judeo-arab és judeo-perzsa **(önálló írott norma)**
 - A héber betűket használó zsidók kialakítják saját *írott nyelvi* normáikat, amely a beszélt nyelven alapul, és eltér a környezet (funkc. diglossziával jellemzett) írásbeli normáitól.
- 3. fázis: keleti jiddis és ladino **(„poszt-ko-territoriális” nyelvek)**
 - Elszakadás a forrásnyelvtől, így a szociolektus önállóan fejlődő, különálló nyelvvé válik.

A [funkcionális] diglosszia

- **Többsnyelvűség (*multilingualism*):** egy személy több nyelvet beszél.
 - Az egyén szintjén.
 - Több L1 (= anyanyelv)? Korán vagy később elsajátított L2 (= idegen nyelv)?
- **Diglosszia:** több nyelv egy társadalomban.
 - A közösség / társadalom / ország szintjén. (Diglosszia, ha földrajzilag elhatárolt?)
Egy-egy egyén nem feltétlenül többsnyelvű.
 - Tipikusan más funkciókat töltenek be.
- Akrolektus (pl. irodalmi arab/német) és bazilektus (pl. helyi dialektus).
- Mezolektus: standardizálódott,
avagy a bazilektust anyanyelvként beszélő egyén (mindenki másképp)
igyekszik az akrolektuson nyelvi megnyilatkozást produkálni?

Judeo-nyelvek – néhány példa

- Judeo-arámi: arámi változatok az ókorban + modern judeo-arámi nyelvek
- Judeo-görög: hellenisztikus görög + jevanit (20. sz. végéig Görögországban)
- Judeo-arab
(országoként)
- Judeo-perzsa
- Judeo-berber
- Tat; karaim; ...
- Judeo-szláv
- Judeo-újlatin nyelvek: judeo-ófrancia, judeo-olasz, judeo-provanszál...
- Judeo-spanyol / ladino / dzsudezmo. Judeo-német → jiddis.

<i>funkcionális diglossia zsidó közösségekben</i>	
<i>akrolektus:</i>	irodalmi művek (judeo)arab nyelven (héber betűkkel?)
<i>mezolektusok:</i>	nyelvváltozatok spektruma (szerzőtől és helyzettől függ)
<i>bazilektus:</i>	beszélt zsidó szociolektus

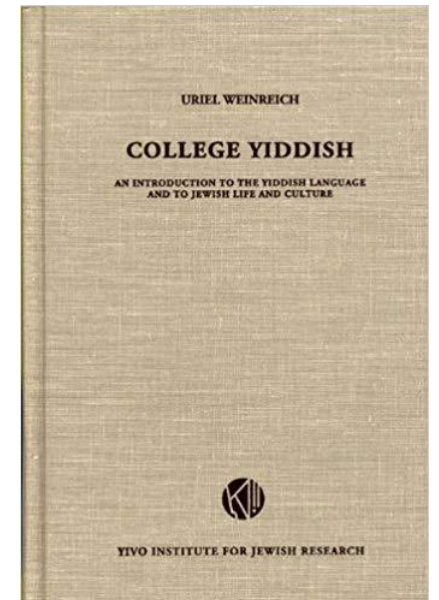
Judeo-language examples: Yiddish

- 11-14th c.: sociolect of (Southern) Middle High German.
- Hebrew, Aramaic, J-Greek and J-Romance inheritance.
- Hebrew and Aramaic: languages of rabbinic education.
- Since 14th – 15th century: gradual migration from German lands to Poland (& Lithuania) – Hence, Slavic influence.
- 18th c.: Poland partitioned: Russia, Prussia and Austria.
- Western Yiddish under German (and Dutch and Alsatian) influence, Eastern Yiddish under Slavic influence.
Yet, continuous contact and migration between the two.
- 19th c.: German and Russian as languages of education.
- 20th c.: Migration to US: English influence, and *Yinglish*.

A judeo-nyelvek halála

- Kisebb közösségek nagyobbakba olvadnak bele:
 - Például judeo-szláv a jiddisbe a középkor vége felé.
- Kiűzetés és fokozatos kivándorlás:
 - A judeo-francia megszűnik: zsidók többszöri kiűzetése Franciaországból a 13-14. században (végső kiűzetés: 1394).
- Haszkala: jiddis mint „rossz német”, „zsargon”, egy “nyelvtan nélküli nyelv”, a gettó tanulatlan és babonás zsidóinak nyelve.
 - Fokozatos váltás: nyugati jiddis > Jüdischdeutsch > Hochdeutsch; hollandiai jiddis > holland; elzászi jiddis > francia.
- Holokauszt & alija: judeo-arámi és judeo-perzsa dialektusok, jevanit stb. kihalnak; a ladinót egyre kevesebben beszélik.
- Jiddis: (1) haredi jiddis; (2) „College Yiddish”: olyanok őrzik meg a szekuláris jiddis kultúrát, akik az egyetemen tanulták azt.

*Nyelvek eltűnése:
szintén
nyelvtörténet,
szintén
szociolingvisztika,
a nyelvek
születésének az
ellentéte*

Középkori héber: dead or alive?

Judeo-/zsidó nyelvek: a zsidók valódi nyelve?

- Ebben az esetben:

Miért a héber *(ha egyáltalán hébernek nevezhető...)*

a modern Izrael Állam nyelve?

Lehetne-e német, jiddis vagy arab?

A válasz: következő alkalommal.

Képzeld el, hogy 1890-et írunk

- Korai cionista zsidó közösségek Palesztinában: milyen nyelven beszélünk?

héber

arab

jiddis

német

eszperantó

török

orosz

francia

Judeo-magyar?

Szól a kakas már...

1. Szól a kakas már,
majd megvirrad már,
Zöld erdőben, sík mezőben
sétál egy madár.

2. Micsoda madár,
hej, de micsoda madár?
Zöld a lába, kék a szárnya,
engem oda vár.

4. De mikor lesz az már,
hej, de mikor lesz az már?
Jibóne hamikdos, ír Cijajn tömálé
(Ha felépül a Szentély, Sion városa benépesül),
akkor lesz az már!

Hagyományos szöveg és dallam
(Nagykállói változat)

Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Szó - la ka - kas már, Majd meg - vir - rad már. Zöld er - dő - ben, sík me - ző - ben sé - tál egy ma - dár.
5 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Mi - cso - da ma - dár, mi - cso - da ma - dár? Zöld a lá - ba, kék a szár - nya, en - gem o - da vár.
9 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Várj ma - dár várj. Te csak min - dig várj! Ha az Is - ten né - ked ren - del, ti - ed le - szek már.
13 Am E7 Am Am E7 Am Dm
Mi - kor lesz az már, mi - kor lesz az már? Jibó - ne ha - náik - dos ír - Ci - jajn tö - má - lé,
16 F7 Am E7 Am E7 Am
ak - kor lesz az már! És mért nincs az már, de mért nincs az már
19 Dm F7
Umip - né cha - to - é - nu go - lu - nu méar - cé - nu, a - zért nincs az már!

3. Várj, madár, várj,
te csak mindig várj,
Ha az Isten néked rendel,
tiéd leszek már.

5. És miért nincs az már,
de miért nincs az már?
Umipné chatoénu golinu méarcénu
(Bűneink miatt száműztek országunkból),
azért nincs az már.

A magyar-zsidó irodalom első fél évszázada

Szól a kakas már

Hagyományos szöveg és dallam
(Nagykállói változat)

Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Szól a ka-kas már. Majd meg-vir-rad már. Zöld er-dő-ben, sük me-ző-ben sé-tál egy ma-dár.
5 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Mi-cso-da ma-dár, mi-cso-da ma-dár? Zöld a lá-ba, kék a szár-nya. en-gem ó-da vár.
9 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Vár ma-dár várj. Te csak min-dig várj! Ha az Is-ten né-ked ren-delt, ti-ed le-szek már.
13 Am E7 Am Am E7 Am Dm
Mi-kor lesz az már, mi-kor lesz az már? Jibó-ne ha-nik-dos ir-Ci-fajni tó-má-lé,
16 F7 3 E7 Am E7 Am E7 Am
ak-kor lesz az már! És mért nincs az már, de mért nincs az már
19 3 3 Dm 3 F7 3
Umip-né cha-to-é-nu go-š-su méár-cé-nu, a-zért nincs az már!

Mikor lesz az már? Mikor lesz az már?
Se-jibbone ha-mikdos, ir Cion tamale,
akkor lesz az már! (18. sz. vége)

Rosenzweig Salamon:

Egy magyar izraelitának bús dala megvetett szerelméről (1848)

Bús dalt zengek! Szívrepesztőt!
Mert búsítja lelkemet,
Hogy forró szerelmem tárgya
Viszont engem nem szeret.

Hogy nem szeret az, a kiért
Élni, halni dicsőség;
Nem szeret, bár édes anyám,
S érte szívem lánggal ég.

Anyám! Anyám! Drága **hazám!**
Mért nem szánod fiadat?
Félreismerni mi késztet?
Mi gúnyolni jajimat?

Tán azt tartod, hogy nem lehet
Haza iránt vonzalmam?
Téged anyaként szeretni,
Hogy nincs arról fogalmam?
[...]

*Milyen nyelven?
Van-e kódváltás?
Ki a szerelem tárgya?
Hova vágyakozik?*

Azonos jelentés, mégis más

macesz

haver

madrich

davenolás

pászka

barát

ifjúsági vezető

ima

Ki és miért használja az egyiket vagy a másikat?

A kódválasztás jelentősége

gut sábesz!

jó szombatot!

sábát sálom!

- Nyelvünkkel, szóhasználatunkkal (akaratlanul is) állást foglalunk:
 - *Hagyományos – magyar – modern izraeli zsidó* identitás?
- A hallgatóban (észrevétlenül is) hatást vált ki:
 - *Szimpatizálnak* vele
 - *Elutasítják* azt
 - *Új gondolatokat* indít meg bennük

Egy kutatási projekt: judeo-magyar?

Sarah Bunin Benor

- Jewish Lexicon Project: <https://www.jewishlanguages.org/dictionaries>
 - *Jewish English, Jewish Latin American Spanish, Jewish French, Jewish Russian, Jewish Swedish* van már + kérés, hogy csináljunk *Jewish Hungarian*-t is.
- Mitől zsidó nyelv egy zsidó nyelv / judeo-nyelv?
Héber betűk? Zsidók beszélik? Speciális nyelvi jellegzetességgel bír?
- Héber-jiddis eredetű szókincs a magyarban
behemót *raus ha-sono* *svüesz* *szikesz*
- ➔ • Magyarul beszélő zsidó közösség szociolektusa, repertoire-ja.
„kitanuljuk belőle”? „madrich”? „sabbat salom” vagy „gut/git sabsesz”?
- Projekt kisebb csoporttal + *crowd sourcing*?

זײַ געזונט < be well

Pidzsin és kreol nyelvek

Pidzsin és kreol nyelvek

- Elavult nézetek: primitív emberek nem képesek megtanulni az európai nyelveket?
A sabir nyelv (középkori lingua franca a mediterrán térségben) relexifikációi francia, angol, portugál, stb. szókinccsel?
- Hagyományos nézet (pidzsin-kreol ciklus):
 - Többszempvű közösség közös nyelv nélkül (pl. ültetvényeken és kereskedelmi központokban): kialakul egy egyszerű közös jelrendszer a kommunikáció céljaira.
 - Pidzsin: kontaktusnyelv közös nyelvvel nem rendelkezők közötti kommunikáció során > a rendszeres érintkezés miatt a közvetítőnyelv szabályai megszilárdulnak.
 - A közösségben található nyelvekből + univerzális (kognitív, kommunikációs) elvek.
 - Kreol: a következő generáció ezt a „tört” jelrendszer sajátítja el, mint anyanyelvet, és kicsit átalakítja *teljes értékű nyelvi rendszerré*. **A pidzsin kreolizációja.**
 - Híres, mert jól dokumentált példa: nicaraguai jelnyelv.
 - Kreol: **szubsztrátum nyelv** (tipikusan afrikai) és **lexifikáló nyelv** (főleg európai, pl. „francia/angol/portugál alapú kreolok”; de léteznek arab alapú kreolok is).

Pidzsin és kreol nyelvek

- Hagyományos nézet (pidzsin-kreol ciklus, *folytatás*):
 - Pidzsin: kontaktusnyelv közös nyelvvel nem rendelkezők közötti kommunikáció során > a rendszeres érintkezés miatt a közvetítőnyelv szabályai megszilárdulnak.
 - Kreol: a következő generáció ezt a „tört” jelrendszer sajátítja el, mint anyanyelvet, és kicsit átalakítja *teljes értékű nyelvi rendszerré*. **A pidzsin kreolizációja**.
 - A közösségben található nyelvekből + univerzális (kognitív, kommunikációs) elvek.
 - *Derek Bickerton*-féle **bioprogram-hipotézis**: amikor a következő generáció anyanyelvként sajátítja el a pidzsin, az a velünk született Univerzális Nyelvtannak megfelelően (vö. Chomsky innátista felfogásával) átalakul, *természetes nyelvvé* válik.
 - Kreol: **szubsztrátum nyelv** (tipikusan afrikai) és **lexifikáló nyelv** (főleg európai, pl. „francia/angol/portugál alapú kreolok”; de léteznek arab alapú kreolok is).
 - Majd: a kreol nyelv *továbbfejlődik*, egyre kevesebb tipikus kreol jellegzetesség.
 - Avagy: **dekreolizáció** a lexifikáló nyelv hatására: diglosszia, a kreol képezi a basilektust, a lexifikáló [európai] nyelv az akrolektust. Közötte mezolektusok: a beszélők „javítják” a kreoljukat az akrolektus mintájára. **Posztkreol kontinuum**.

Pidzsin és kreol nyelvek

- Hagyományos nézet (pidzsin-kreol ciklus):
 - Pidzsin: többnyelvű közösség közös nyelv nélkül > kreol > posztkreol kontinuum.
 - Pidginizálódás: L2-tanulás, korlátozott bemenettel ↔ kreolizálódás: L1-tanulás.
- Manapság új elképzelés:

a (klasszikus) kreol nyelvek nem feltétlenül pidzsinekből alakultak ki.

 - Salikoko Mufwene: a pidzsin nyelvek kereskedelmi központokban, a kreol nyelvek viszont ültetvényeken alakultak ki, nincs köztük kapcsolat. Az ültetvényeken az első, kis létszámú rabszolga-kolóniák még jól megtanulták az európai nyelvet. Majd idővel, ahogy újabb rabszolgaszállítmányok érkeztek, és csökkent a napi kapcsolat a rabszolgatartókkal, úgy alakult ki a kreol (Enoch Aboh: „hibrid nyelvtanok”; vö. még Sarah Benor Bunin: „etnolingvisztikai repertoárok”).
- A zsidó nyelvek, mint pidzsin és/vagy kreol nyelvek?

Szociolingvisztika:
elméleti összefoglalás

A nyelv és beszélője

Szociolingvisztika

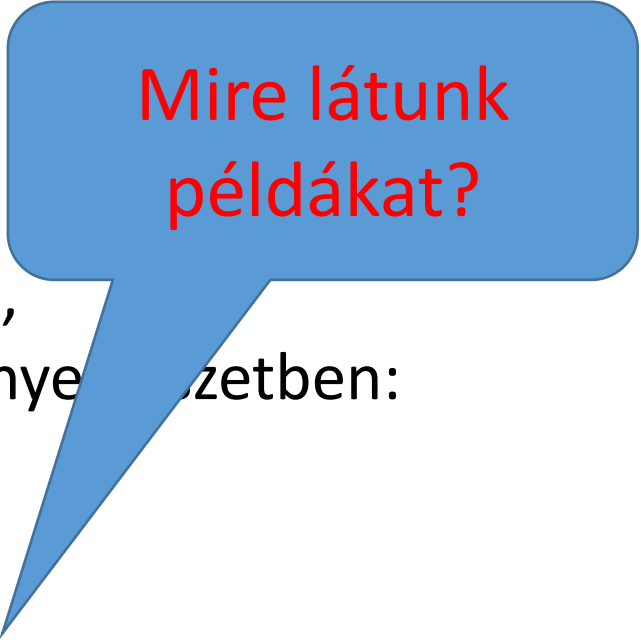
A nyelv és a társadalom kölcsönhatásának a vizsgálata, szociológiai szempontok és szociológiai módszerek a nyelvészetben:

- Nyelvváltozatok, „kódok”:
 - dialektusok, szociolektusok, etnolektusok, religiolektusok...
 - stílusok és regiszterek
- Kétnyelvűség: (a) egyéni és (b) társadalmi szinten. Funkcionális diglosszia.
- Kódváltás, kódkeverés: nyelvi, társadalmi és kommunikációs okok a kódválasztás mögött
- Társadalmi viszonyok nyelvi kifejezése: udvariassági formák, társadalmi nemek, stb.
- Nyelvtervezés, nyelvpolitika
- ...

Szociolingvisztika

A nyelv és a társadalom kölcsönhatásának a vizsgálata, szociológiai szempontok és szociológiai módszerek a nyelvhasználatban:

- Nyelvváltozatok, „kódok”:
 - dialektusok, szociolektusok, etnolektusok, religiolektusok...
 - stílusok és regiszterek
- Kétnyelvűség: (a) egyéni és (b) társadalmi szinten. Funkcionális diglosszia.
- Kódváltás, kódkeverés: nyelvi, társadalmi és kommunikációs okok a kódválasztás mögött
- Társadalmi viszonyok nyelvi kifejezése: udvariassági formák, társadalmi nemek, stb.
- Nyelvtervezés, nyelvpolitika
- ...

Mire látunk példákat?

A héber nyelvészet történetéből

Lásd külön diasoron!

Az írásról

Lásd külön diásorokon:

- Az írásról:

<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/nyelvt2018-iras.pdf>

- A sémi nyelvekről:

<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/nyelvt2018-semi.pdf>

- Fonológia:

<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/nyelvt2018-fonologia.pdf>

Héber nyelvtörténet

*A piyyutok és a középkori költészet
nyelve*

Koltai Kornélia

2020.04.22.

Az óra vázlata

- I. A vonatkozó korszak és földrajzi területek meghatározása, nyelvi kitekintés
- II. A *píjjutok* rövid bemutatása (irodalomtörténeti megközelítésben: előzmények, korszakolás, liturgiai jellemzők, tipologizálás)
- III. A *píjjutok* nyelvi sajátosságai
- IV. Szaadja Gaón (9-10. sz.) munkásságáról nyelvi perspektívából
- V. A spanyol-zsidó aranykor (10-12. sz.) költészete említésszinten (irodalomtörténeti perspektívából)
- VI. A spanyol aranykori költészet nyelvi sajátosságai

Az óra anyagának irodalma

- Sáenz-Badillos, Angel, *A History of the Hebrew Language* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), pp. 202–245.
- Dobos Károly, Sém fiai. *A sémi nyelvek és a sémi írásrendszerek története* (Budapest: Pázmány Egyetem eKiadó és Szent István Társulat, 2012), pp. 191–198.

I. A vonatkozó korszak és földrajzi területek meghatározása, nyelvi kitekintés

Középkori zsidó történelem dióhéjban (ld. BT-honlap)

- I.sz. 70: a második jeruzsálemi szentély lerombolása

3. század elejéig: tannaitikus kor

3-6. század: amórai kor

- 637: Jeruzsálem muszlim meghódítása

7-10. század: gáoni kor

- cca. 1038: a (bagdadi) gaonátus vége

10-12. század: spanyol-zsidó aranykor

11-14. század: klasszikus askenázi kor

- 1492: spanyolországi kiűzetés

Askenázi világ („német”): Kelet-és Nyugat-Európa

Szfaradi világ („spanyol”): muszlim világ, stb. stb: Itália, Jemen, Perzsia...

A héber nyelv helyzete és használati köre:

Palesztina, i. sz. 5./6. és 7. század

- késői midrások redakciója
- maszoréták tevékenysége
- héberoktatás az iskolákban
- liturgikus használat (ima, bibliaolvasás) –
- a *pajtaním* (*pijjut*-költők) tevékenysége
 - (+ dokumentumok pénzügyekről, feliratok, levelek, utazók beszámolóí)

- II. A *pijjutok* rövid bemutatása

(irodalomtörténeti megközelítésben: előzmények,
korszakolás, liturgiai jellemzők, tipologizálás)

A *pijjutok*

- **Irodalomtörténeti megközelítésben:**
 - műfaji meghatározás: liturgikus költemények
 - a liturgiai költészet szinonimája (tág értelemben ma is így használatos: *kínót*, *z^emírót*, az ima bevezetőjében vagy lezárásában szereplő dalok, az ima állandó részévé vált költemények stb.)
- az elnevezés eredete: *pajtaním*-ből, ami a gr. *ποιητης*-re megy vissza: előimádkozók, énekesek, „házi poéták”
- szombat- és ünnepnapokon saját kompozíciók alkotása:
 - a bibliai olvasmánynak, ill. a szent nap speciális témájának megfelelően,
 - a *pijjutok* a korban ismert „legendákból” (midrásokból) is meríthetik témájukat stb.

A *pijjutok*

- **Irodalmi előzményei:**

- alfabetikus akrosztikonok, korai költői targumok, a *d^erasa* eljárásai, *midrások* retorikai megoldásai
- posztbiblikus költészeti anyag: *hékhalót*-himnuszok stb.

- **„Történelmi előzményei”:**

- bizánci kormány rendelete: talmud-tanulmányok elhallgattatása → szóbeli tan megismertetése szombati és ünnepnap i imákba belefoglalva

A *pijjutok*

- **Korszakolása:** (Ezra Fleischer *Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages*, 1975 alapján)
- 1. korszak:
 - **Pre-klasszikus *pijjut*:** 5. és 6. sz.
 - Joszé ben Joszé (legrégebbről ismert *pijjut*-költő)
 - alkotásai: *avódák* (*Jom Kippur* *múszáf*-imájában foglalnak helyet)
 - verstani jellemzők: rímtelen, rendező elv: szómetrum
 - stílus: egyszerű
- 2. korszak:
 - **Klasszikus *pijjut*:** 6. sz.– 8. sz.
 - Jannaj (6. sz.)
 - alkotásai a palesztinai 3 éves ciklusra: *k^eróvák/k^edushták* (szombat- és ünnepnapi *amida* 3. áldása elé + *tísa b^eav* és *purím sahrítjának* minden áldásában)
 - rím bevezetése!
 - verstani jellemzők: rímes, 1 strófa: 1 rím, minden strófa: azonos számú sorból áll

A *pijjutok*

- **Korszakolása:** (Ezra Fleischer *Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages*, 1975 alapján)
- 2. korszak:
 - **Klasszikus *pijjut*:** 6. sz.– 8. sz.
 - Eleazar ben Jakóv Kallir (8. sz.)
 - alkotásai: *k^eróvót*, pl. *peszah* 1. napja *muszáfjának* „*tal tén*” harmat-imája
 - verstani jellemzők: rímes, 1 strófa: 1 rím, minden strófa: azonos számú sorból áll, ugyanaz a szó zárja minden egyes strófát, „refrén”, metrikus

A *pijjutok*

- **Korszakolása:** (Ezra Fleischer *Hebrew Liturgical Poetry in the Middle Ages*, 1975 alapján)
- 3. korszak:
 - **Késő-keleti korszak:** i. sz. 750–1050
Babilónia és Észak-Afrika a központ
 - Anonimus (9. sz.)
 - alkotásai: *pizmónok* („kórusdalok, -refrének”)
 - 1 éves Tóra-olvasási ciklus – nincs klasszikus *keróvót*
 - verstani jellemzők: kevésbé ritmikus sorok, a rímelés kevésbé igényes formái
 - A kairói genizából (felf. 19. sz. vég) előkerült *pijjutok* zöme ebből a korszakból származik!

A pijjutok

- **Típusai:** *avóda, k^eróva/k^edushta, pizmón, ma'aravím, ma'aravót, jócér, azharót* stb.
- **Státuszában bekövetkezett változás:** az 1. imakönyv megszerkesztésével –
- **Amram Gaón, 9. sz. Babilónia**
- **Továbbélése:** Szaadja Gaóntól (9-10. sz.) kezdődően újra virágzik, főként a 16. századig

- III. A *pijjutok* nyelvi sajátosságai

A *pijjutok* nyelvi jellemzői

- BH + RH + (egyéni) újítások
- *BH*:
 - ← archaikus korszak: archaikus végződés
 - ← kl. korszak:
 - igeörzsek, pl. pu'al
 - igei formák – hosszú és rövid igei formák:
juss., cohort., *inf. abs.*
 - *waw consecutivum*

A pijjutok nyelvi jellemzői

- *RH:*
 - א"ל mintha ל"י lenne (א"ל / ל"י fúziója)
 - igetörzsek: pl. nitpa'al
 - összetett igeidő (הִיָּהוּ + part.): gyakorító képzés
 - segédigés jövő: -לְ עֲתִיד
 - [nazálisok neutralizációja] (nunáció): ם / ן keveredés
 - ש / ס neutralizáció
 - laringálisok-faringálisok felcserélése
 - névmási suffixumok: ךְּ- (S/2., m.)
 - pauzális formák használata kontextuális formáknál

A *pijjutok* nyelvi jellemzői

- BH + RH + (egyéni) újítások

- HB-beli hapaxok „újraélesztése”

- szegolata-képzés: אַנְקָה → אֲנָקָה ('nyögés'), לְמוֹד → לְמוֹדָה ('tanulás', 'tanítás')

- bizonyos igetörzsi morfémaképletek produktivitása:

qittúl, q^etíla, qetel, qitlón

- denominatív képzés (szegolatákból igék, egyéb névszókból, partikulákból igék):

בְּטֵן ('anyaméh') → הַבְּטִין ('terhessé tesz'), טָרַם ('mielőtt') → טְרַמְנִי ('megelőzött engem')

- gyenge igék ragozása *ayin-waw*-ként: נָסַע → נָסַעו ('indul', 'utazik')

A *pijjutok* nyelvi jellemzői:

- ragozott igealakok prepozícióval való ellátása:
-כִּי, -בְּ, -לֵ, -מִ + perf. igealak stb.
- idegen szavak jelentésének átvitele hasonló hangalakú héber szavakra: גַּיא ('völgy' ← gr. 'föld')
- szóalakok lerövidítése: מַעֲשֵׂה → מַעַשׂ ('tett') תַּאֲוָה → תַּאוּ ('vágy')
- passzív formák reflexívre váltása
- inkongruenciák stb.

A *pijjutok*

- **Nyelvi és stiláris jellemzői:**

- forma és tartalom bonyolultsága
- stílus tömörsége, nehézkessége
- homályos jelentésrétegek,

→ a „klasszikus *pijjut*” kritikája:

- Ábrahám ibn Ezra, (12. sz.): parabolák, talányok, homály, *dras*, talmudi nyelvezet használata, neologizmusok, utalások, elhallgatások miatti elmarasztalás

- IV. Szaadja Gaón (9-10. sz.) munkásságáról nyelvi perspektívából

Szaadja Gaón mint híd a *pajtanok* és a spanyol korszak költői között

- Szaadja Gaón: 882 (Egyiptom)–942 (Babilónia)
- gaónná kinevezve: 928, Szúra
- fordításai arabra: Tóra, más bibliai könyvek, arab magyarázatokkal kiegészítve, 1. imádságos könyv megszerkesztése egyiptomi zsidóknak, arab összekötő szöveggel
- prózai munkák (filozófiai, nyelvészeti, halákhikus, polémikus), domináns nyelv: arab (judeo-arab)
- költészet: héber nyelven, főként vallásos, de néhol „világi” motívumok, arab nyelvi hatás
- *Agrón (Széfer ha-Agrón)*: héber szótár, rímelő szólistával!; 1. „kiadás” (903) héber, bevezetője: héberül, nyelvtan, 2. kiadás: arab fordítás, arab bevezető: stilisztikai útmutató (poétika): a költészet „művelése” érdekében a magas szintű hébertudás sürgetése, stilisztikai tisztaságra törekvés megfogalmazása

Szaadja Gaón nyelvi sajátosságai

BH:

- *waw consec.*
- vonatkozó névmás
- bibliai héber gemináták használata
- *inf. abs.* mint a *figura etymologica* része

RH:

kevésbé jellemző

← hif'íl ragozás: ה meghagyása (arámi hatás)

← inkongruencia: nem-szám figyelmen kívül hagyása (a beszélt nyelv hatása)

Szaadja Gaón nyelvi sajátosságai

„Újítások”

- ragozott igealakok prepozícióval való ellátása
- *st. constr. (nomen regens)* névelővel történő ellátása
- denominatív képzés: דָּבַחַ → דְּבַחַיִּים ('mélybe dob')
- a gyök egy radikálisának kihagyásával új rövidített forma használata
- bizonyos gyökök önkényes származtatása: יָצַח → יָצַחֵי (‘alapot lefektet’)
- analógiás képzés: גְּשָׁמָה ('eső') ← שְׂמָלָה ('köntös')

- V. A spanyol-zsidó aranykor (10-12. sz.) költészete említésszinten (irodalomtörténeti perspektívából)

A spanyol-zsidó aranykor költői

- Ibériai-fsz., Andalúzia, iszlám periódus: 950–1150
- zsidó többnyelvű udvari költők: muszlim uralkodó udvaroncainak, zsidó főurak udvarában, világi tudósok, támogatott szabadfoglalkozásúak, „polihisztorok”
- arab hatás a tudományos munkásságukban: kül. arab műfajok átültetése (filozófia, természettudomány, nyelvészet)
- arab hatás a költészetükben: formai-tartalmi eszközök meghonosítása: bordalok, dicshimnuszok, lamentációk, szerelmi dalok; arab versformák és verselés → nyelvi sajátosságok
- próza: „önfordítások”, a fordításirodalom megszületése, ibn Tibbon dinasztia, 12-13. sz.
- költészet: héber a választott költői nyelv, a mindennapokban nem elsődlegesen használatos

A spanyol-zsidó aranykor költői (válogatás)

- Dunas ben Labrat (10. sz.)
 - időmértékes verselés, világi költészet
- Menahem ben Szaruq (10. sz.)
 - kritikai észrevételek
- Jehudi ben Seset (10-11. sz.)
 - precedensek a HB-ból a nyelvi „anomáliákra”

A spanyol-zsidó aranykor költői (válogatás)

- Samuel ha-Nagid „fejedelem” (10-11. sz.)
 - a héber új stílusának kifejlesztésében fő szerep: újítások
- Slomo ibn Gabiról (11. sz.)
 - legkisebb arab hatás
- Mose ibn Ezra (11.-12. sz.)
 - RH-hatás, újítások
- Jehuda ha-Lévi (11-12. sz.)
 - az összes költő közül leginkább BH-követő

- VI. A spanyol aranykori költészet nyelvi sajátosságai

A spanyol aranykori költők nyelvi sajátosságai

RH-sajátosságok

- perifrasztikus konstrukciók: összetett igeidő (הִיָּהּ + part.) stb.

pijjut-formák megőrzése:

- jelentések „önkényes” felcserélése: אָרֶץ ('ég', 'menny')
- gyenge igék ragozása *ayin-waw*-ként
- új morfológiai képletek: מְזַמֵּר ← מְזַמֵּר
- *qittúl*, *q^etíla*, *qetel*-mintára szóalkotások
- BH-ban csak sing. vagy csak plur. -formában előforduló szavak képzése plur.-ban és sing.-ban is
- megváltozott jelentések: לְמַעַן (okhatározói értelem)

A spanyol aranykori költők nyelvi sajátosságai

arab hatás a szókincsre: módosult jelentéstartalom, új konstrukciók

- technikai kifejezések (tükörfordítások): בֵּית ('vers'), עֶפֶר / צָבִי ('kedves'); תְּשֻׁקָה ('szeretett') ← hasonló hangzású ar. szó
- זְמַן (er. 'idő'), יָמִים (er. 'napok') → 'sors'
- בְּנוֹת הַיָּמִים ('szerencsétlenségek', 'csapások')
- עֵין הַלֵּב ('belső látás')
- összetételek: אָבִי, אָהִי és a מְתִי produktív, pl. אָהִי בֵּין ('értelmes személy'), אָבִי שִׁיר ('a legnagyobb költő'); מְתִי אֶהְבָּה ('szerelmesek')
- קָרוֹב מֵ- ('közel vmihez'), דְּמָה כְּ- ('összehasonlít vmivel')

Házi feladat

– tetszőlegesen választott

pijjut vagy könnyebb középkori vers

középkori héber nyelvre jellemző sajátosságainak gyűjtése,

ld. A megadott linkeken! (Illetve természetesen további oldalakon is van lehetőség böngészni, egyéb versek is szóba jöhetnek!)

Viszlát jövő szerdán!